

Я. В. Володарець-Урбанович

ПРО ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ТРИПРОМЕНЕВИХ АЖУРНИХ БЛЯХ ІЗ МАРТИНІВСЬКОГО СКАРБУ

У статті розглянуто функціональне використання двох трипроменевих ажурних блях із Мартинівського скарбу. Висловлюється припущення про їх приналежність до деталей жіночого вбрання чи кінського спорядження за аналогіями із могильників Криму та Аварського каганату. Ці прикраси могли мати декоративне призначення.

Ключові слова: Середнє Подніпров'я, раннє середньовіччя, VI—VII ст., Мартинівський скарб.

Вступ. Мартинівський скарб є найвідомішим із усіх слов'янських комплексів раннього середньовіччя. Виявлений на початку ХХ ст. в околицях с. Мартинівка Канівського повіту Київської губернії — нині Черкаський р-н Черкаської обл. (Пекарська 1991). Історія його дослідження нараховує вже більше ста років. Його комплексні публікації вийшли впродовж 1990-х рр. (Приходнюк та ін. 1991; Pekarskaja, Kidd 1994; Корзухина 1996). Аналізу речей, структурі вбрання та етнокультурній інтерпретації присвячено велику кількість робіт.

У цій статті зупинимось на визначенні функціонального призначення двох трипроменевих ажурних блях із складу цього комплексу (рис. 1). Одна із них зберігається у Національному музеї історії України, інша — в Британському музеї.

Є дві точки зору щодо функціонального використання цих знахідок. До першої належать погляди дослідників, які розглядають ці вироби як деталі кінського спорядження. Просто як деталі кінського спорядження, без конкретизації функціонального використання, її висловили кілька дослідників (Рыбаков 1953, с. 80, рис. 17: 5, 10; Амброз 1989, с. 80; Pekarskaja, Kidd 1994, с. 67; Родинкова 2020, с. 116). Г. Ф. Корзухіна вважала їх скроневими бляхами кінської вуз-

ди (Корзухина 1996, с. 366, кат. 27: 61). Натомість, О. М. Приходнюк припускав, що ці вироби є розподільниками кінських нагрудних ременів (Приходнюк 2001, с. 47, рис. 49: 20). Як «розподільник» для ременів ці вироби згадує й М. Рудніцькі (Rudnicki 2009—2010, р. 119; 2019, р. 121) ¹.

Інша точка зору вказує, що ці вироби є деталями поясної гарнітури. Ф. Курта називає ці прикраси «накладка на ремінь» (Curta 2009, fig. 14). М. Даскалов вважає ці вироби деталями поясної гарнітури і включає їх до «ажурної» групи прикрас (Даскалов 2012, с. 20, обр. 31: 1).

1. Слід зауважити, що в Мартинівському скарбі є і деталі кінського спорядження. Це трипроменева лита прикраса з заглибленням всередині. Висота 6,9 см, ширина 6,4, товщина 0,2—0,6 см. Складається з широкого кола, від якого відходять три промені, що складаються з звуженої основи та щитоподібної пластини. З них дві наближені одна до одної. Поверхня бляшки плоска, прикрашена гравірованим узором. Коло обрамлено двома вузькими конічними заглибленнями. На кожному промені прокреслено ліроподібні фігури, причому середня з них закінчується подвоєнням. На одному із променів просвердлено отвір. На кожному промені наявні дві срібних шпеньки для кріплення з внутрішньою мідною пластиною (Приходнюк и др. 1991, с. 83—84, рис. 5: 18; Корзухина 1996, с. 364, табл. 19: 21). Принаймні певні схожі вироби побутують в якості нагрудних розподільників кінського спорядження для матеріалів VIII—X ст. (Григоров 1998; Тишкин, Горбунова 2004, рис. 40; Горбунова, Тишкин, Хаврин 2009, с. 49—50, рис. 17—19; Ткачев, Ткачев 2021, с. 114, рис. 4: 12, 15). Хоча, зазвичай, на слов'янських пам'ятках раннього середньовіччя деталі кінського спорядження та верхника представлені вудилами, кістяними піддружними пряжками та шпорами (Казанский 2005—2007; 2011; 2015; 2019).

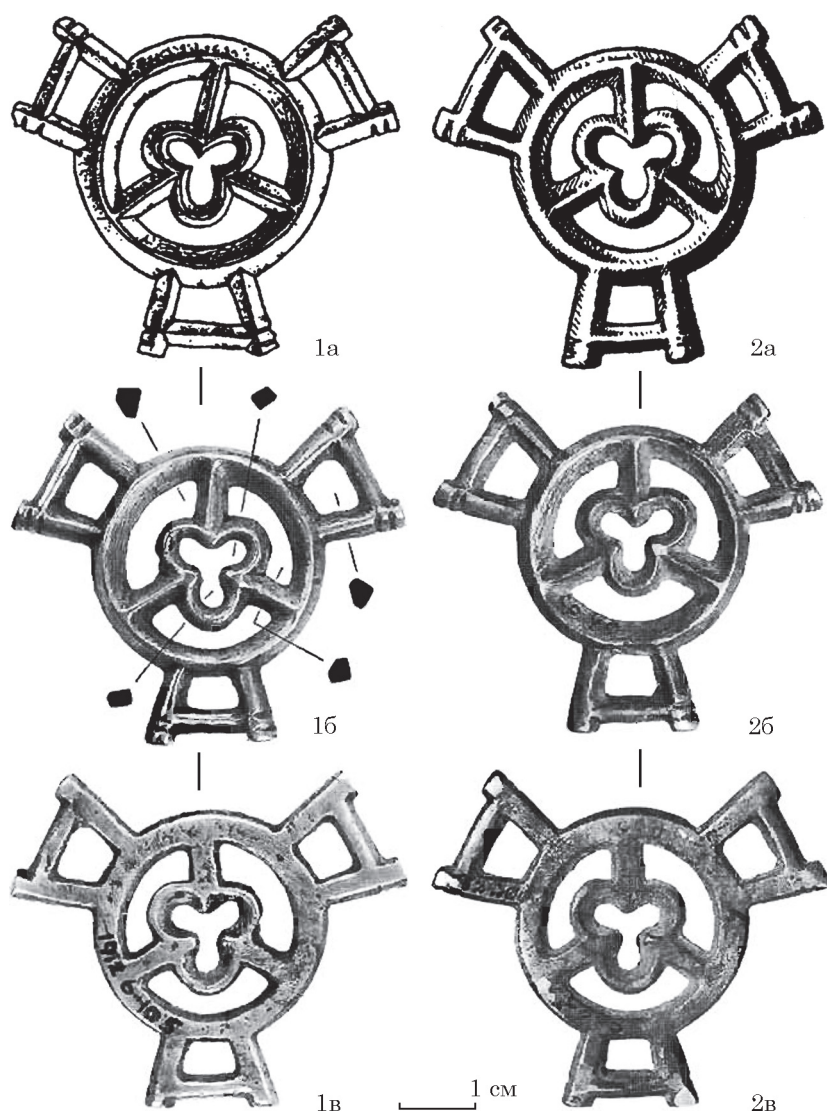

Рис. 1. Трипроменеві ажурні бляхи із Мартинівського скарбу: 1 — колекція Національного музею історії України; 2 — колекція Британського музею (за: 1а, 2а — Корзухина 1996; 1б, 1в, 2б, 2в — Pekarskaja, Kidd 1994)

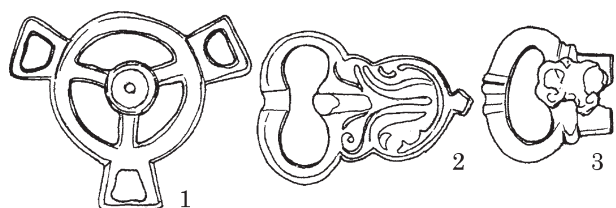

Рис. 2. Лучисте, знахідки із поховання 1, шару 1 склепу 238 (без масштабу)

Натомість дослідники, зазвичай, не намагалися визначити коло можливих аналогій чи прототипів виробів. Також не наводять чітких аргументів на користь однієї із вказаних теорій. Саме такій спробі і присвячена дана робота. Всі аналогії, які вдалося знайти, можна умовно поділити на дві великі групи: 1) за загальними обрисами виробів; 2) за «внутрішньою орнаменталією».

Перша група. Майже повною аналогією виробам із Мартинівського скарбу є прикраса

із могильника Лучисте в Криму. Це матеріали поховання 1 шару 1 склепу 238 (рис. 2; Айбабин, Хайрединова 2008, рис. 13: 2). Дане поховання належить до періоду останньої чверті VII ст. На жаль, ці матеріали комплексно не опубліковані, тому залишається не до кінця зрозумілим функціональне використання даної знахідки. Однак, можна констатувати, що в даному випадку мова іде про деталі вбрання людини, а не про кінське спорядження. Від мартинівських виробів, прикраса із поховання 1 склепу 238 відрізняється: 1) відсутністю виступів на трапецієподібних відростках; 2) округлою центральною частиною, а не трохлисною; 3) промені від центру розходяться до країв круга, де розташовані трапецієподібні відростки. Зазначимо, що із цього ж поховання походять дві пряжки (рис. 2) — типу «Сіракузи» (детальніше: Гавритухін 2016; Хайрединова 2016; Айбабин, Хайрединова 2020) та безщиткові, варіанту 5 за О. І. Айбабином (детальніше: Айбабин 1990, с. 41, рис. 40: 12).

Інші дві, дуже схожі, аналогії походять із аварського могильника Печ-Кезтемете, поховання 45 (рис. 3; Kiss 1977, S. 96, Pl. XL: 45; Balint 1992, S. 425, Taf. 39: 37), хоча різняться від мартинівських більшою ажурністю. Це поховання коня із кінською збруєю (рис. 3: А). Залізні вудила зафіксовані в роті, бронзовий дзвіночок із залізним язичком, біля черепа. Уламок залізного серпа «в районі шиї». Два круглих залізних стремена із довгими петлями та «два бронзових литих гравійованих розподільника упряжі (збруї)» (рис. 3: А: 3), що мають жолобки на внутрішньому і зовнішньому краях, виявлені «в районі талії». П'ять залізних фрагментів виявлено біля ніг. Місце розташування залізної пряжки надійно не зафіксовано. За спостереженнями А. Кісса ділянка цього могильника датована кінцем VI — серединою VII ст. Поховання 45 знаходиться в центрі даної ділянки, так що його датування, імовірно, вкладається в ці межі (рис. 3: Б).

Розташування знахідок «в районі талії» коня може вказувати на їх використання як деталей сідла, хоча конкретне функціональне навантаження залишається не до кінця зрозумілим.

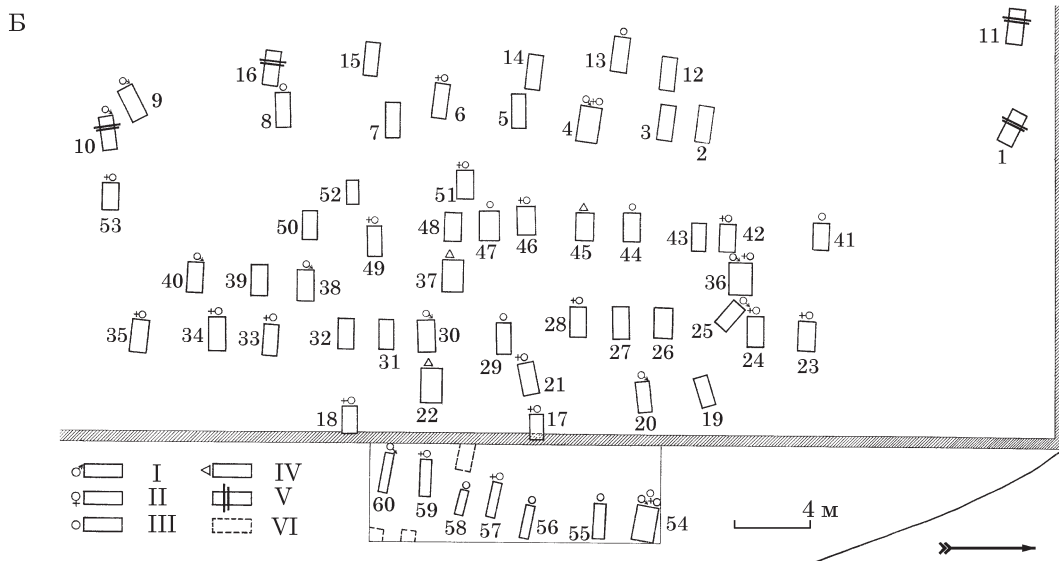
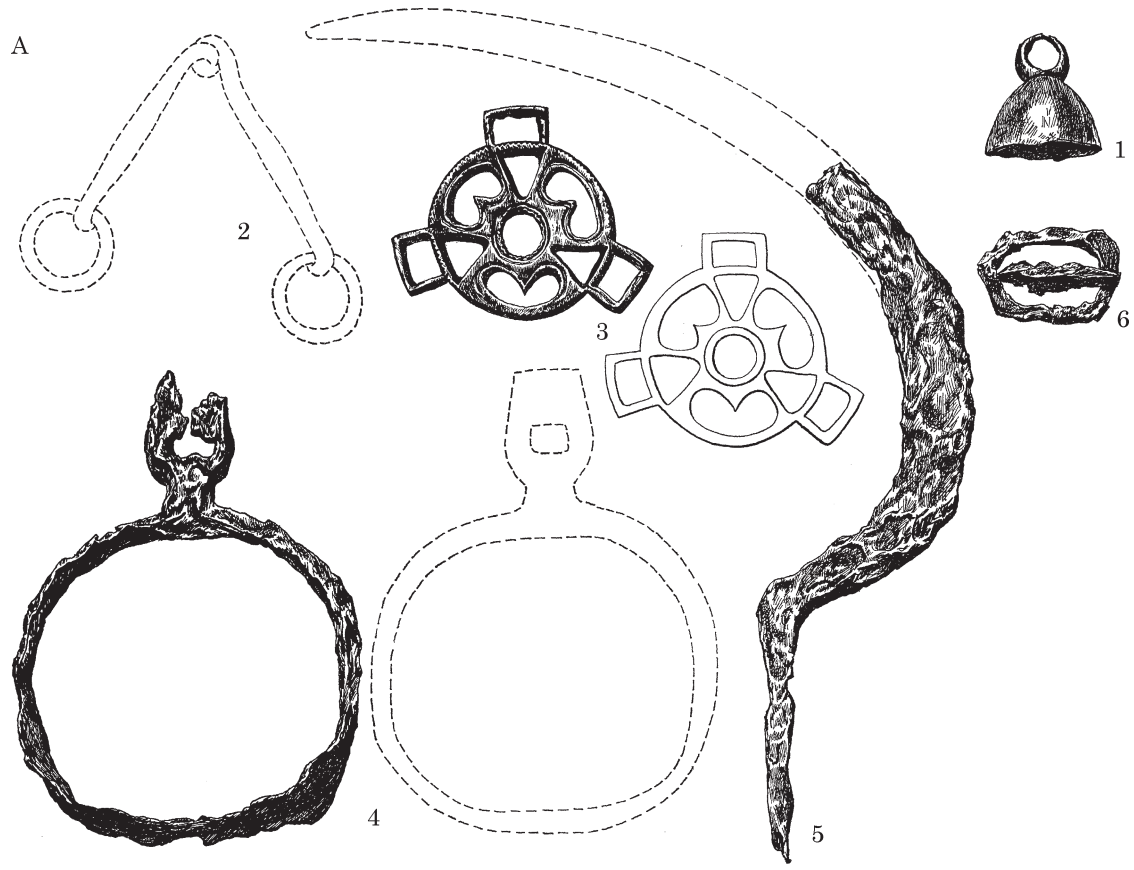

Рис. 3. Могильник Печ-Коземете: А — поховання 45 (1 — дзвіночок; 2 — вудила; 3 — трилопатеві бляхи; 4 — стремена; 5 — серп; 6 — залізна пряжка; без масштабу); Б — план (умовні позначення: I — чоловічі; II — жіночі; III — дитячі; IV — коні; V — порушені; VI — недосліджені поховання; арабськими цифрами позначено номери поховань)

Принаймні серед синхронних кочівницьких комплексів, де зафіксовані сідла, знайти схожі виробу не вдалося (див.: Амброз 1973; Комар 2008). Крім того, видається сумнівним, щоб такі прикраси використовувалися в якості функціональних виробів, адже отвори в них дуже вузькі для ременів, вони досить граційні і навряд чи могли витримувати сильне навантаження. Можливо, ці знахідки мали виключно декоративну функцію.

Віддаленішими аналогіями є дві знахідки (майже повністю ідентичні між собою) із могильника Лучисте, із склепів 65 та 113.

Склеп 65 був споруджений в першій чверті VII ст. Первісно на підлозі камери було здійснено поховання 6, 7 та 11. Потім в західній частині камери були поховані дорослі 3, 9 та 5, а в східній частині поверх кістяка 6 — дорослі 10 та 8. При цьому залишки похованих 7

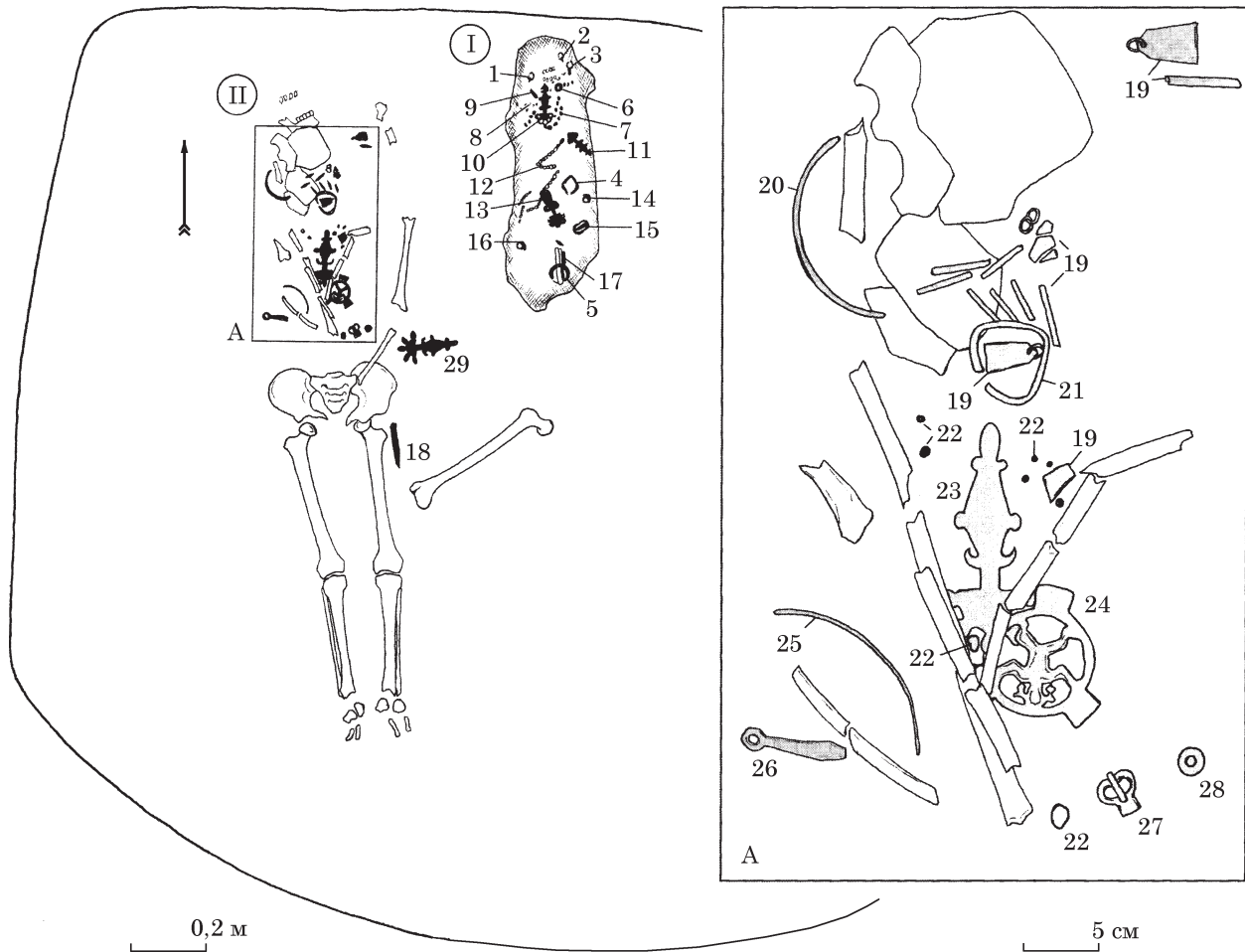

Рис. 4. Лучисте, план склепу 65 шару 1, поховання 2

та 11 були зсунуті до стін камери. Пізніше, у другій чверті VII ст. було поховано дорослого 4, що був покладений поверх залишків похованих 5 і 9. В останньому шарі 1 були поховані діти 12—15 років, чиї тіла поклали впоперек до похованого 10. В другій половині VII ст., поховані були засипані шаром темної землі, а в центрі камери поклали жінку — поховання 2 та дитину — поховання 1 (Айбабин, Хайрединова 2014, с. 29).

Верхня частина кістяка 2 перевернушена, череп роздавлений. В похованні виявлені (рис. 4; Айбабин 1990, с. 70, рис. 55: 1; 1999, с. 148, рис. 59: 21; Айбабин, Хайрединова 2014, с. 95): близько перевернутих кісток черепа — бронзові рурочки-пронизки (рис. 4: 19; 5: 1), пластинчасті підвіски (рис. 4: 19; 5: 2) і два браслети (рис. 4: 20, 21; 5: 3, 4); у верхній частині грудної клітини — намистини (рис. 4: 22; 5: 5), з голівкою вниз бронзова пальчаста фібула дніпровського кола (рис. 4: 23; 5: 12) і лежала зворотною стороною вверх бронзова бляха (рис. 4: 24; 5: 14); біля лівого ліктьового суглоба — друга бронзова пальчаста фібула дніпровського кола (рис. 4: 29; 5: 13); біля кісток правого передпліччя — бронзові пластинчасті підвіски (рис. 4: 25, 26; 5: 6, 7) і фрагмент пластини (рис. 4: 19; 5:

8); в районі поясу — бронзові пряжка (рис. 4: 27; 5: 9) і бляшка (рис. 4: 28; 5: 10); біля лівого тазостегнового суглоба — залізний ніж (рис. 4: 18; 5: 11).

Для нашого дослідження важливо детально розглянути бронзову круглу бляху, відлиту із трьома гладенькими трапецієподібними виступами на зовнішній стороні кільця і фігуркою людини на внутрішній (рис. 5: 14). Людина зображена із розведеними в сторону зігнутими в ліктях руками і розставленими, зігнутими в колінах, ногами. На обличчі позначені брови, очі, широкий ніс, рот і підборіддя. Показаний одяг, що складався із шапки, що по формі нагадує «триголку», короткої сорочки (чи каптану?) і штанив, заправлених в короткі м'які напівчобітки. Загнуті краї шапки прикрашені ромбоподібними підвісками із вставками. У верхній частині фігурки прокреслено лінії, що утворюють або ремені портупей, або вишивку, або показні відвороти каптана. Розмір 7,8 × 8,2 см. Як раз за зовнішніми конфігураціями дана знахідка нагадує вироби із Мартинівського скарбу, хоча різниться від них тим, що трапецієподібні відростки не мають отворів.

На жаль, другий склеп (№ 113) комплексно не опублікований. Але з нього походить досить

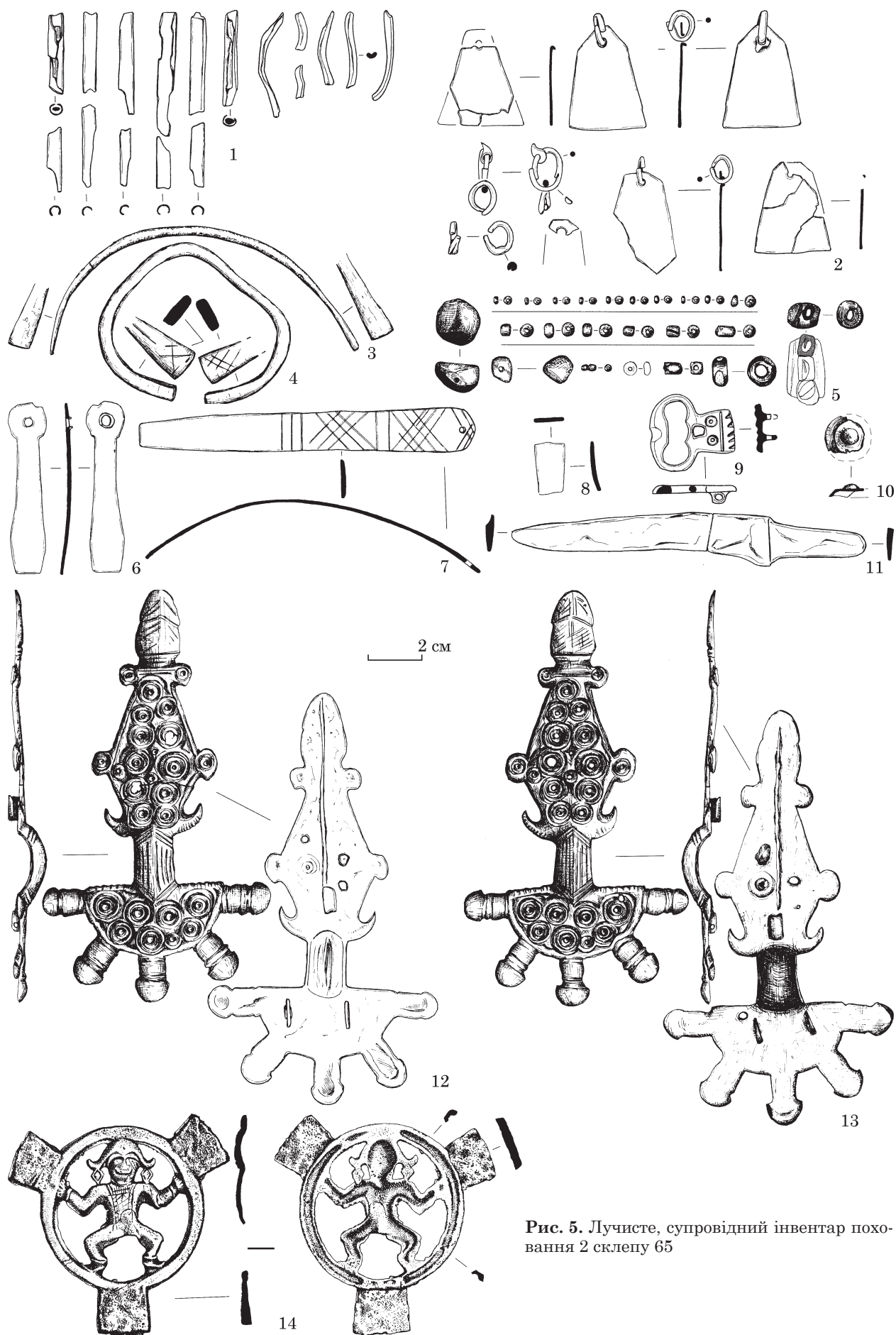

Рис. 5. Лучисте, супровідний інвентар поховання 2 склепу 65

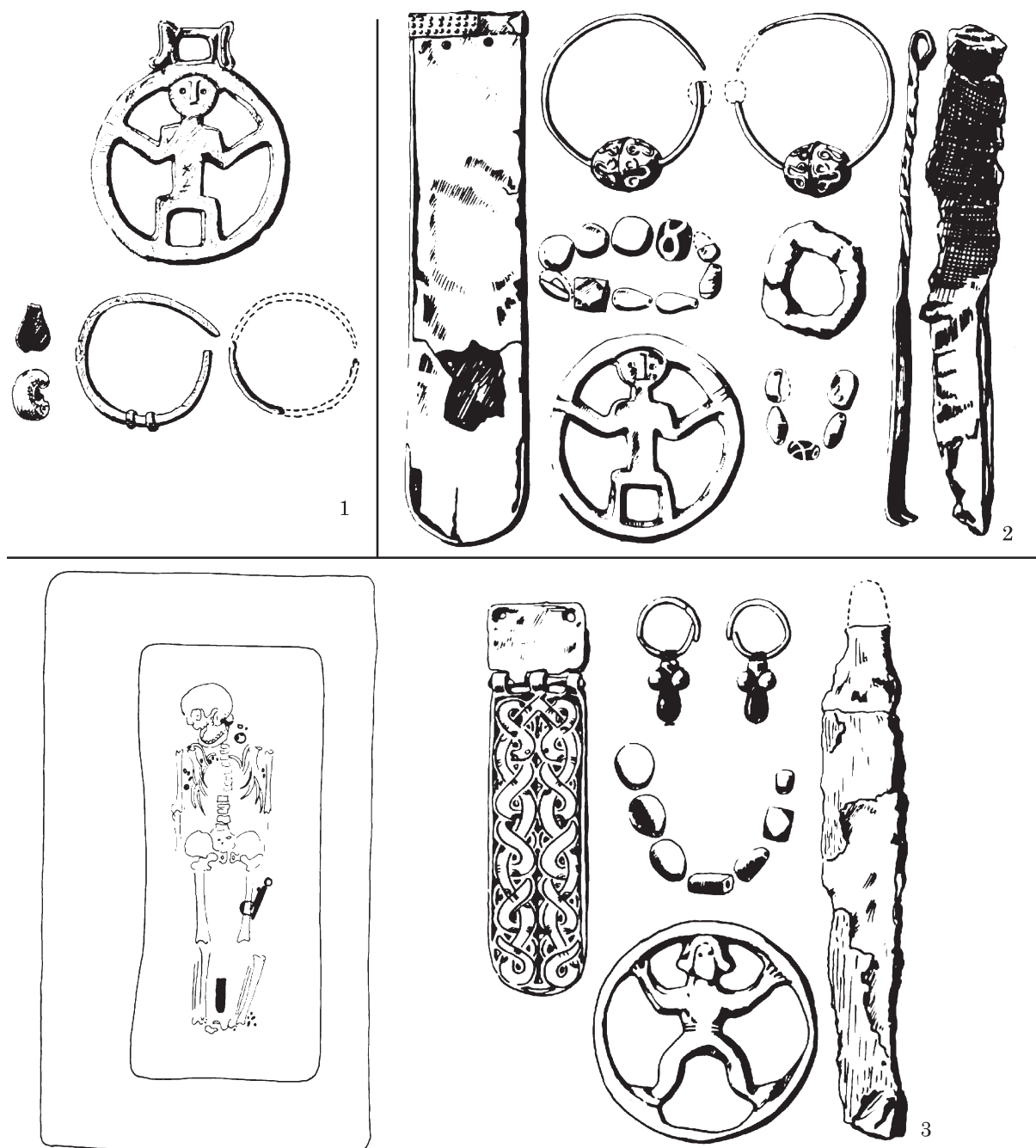

Рис. 6. Поясні диски з антропоморфними зображеннями із могильників Аварського каганату: 1 — Тисадерз, поховання 14; 2 — Тисадерз, поховання 166; 3 — Тисафуред, поховання 262 (без масштабу)

близька бляха як і з склепу 65 поховання 2. Кругла бронзова лита бляха із цього комплексу відлиту із трьома гладенькими трапецієподібними виступами, із отворами всередині, на зовнішній стороні кільця (рис. 7: 7). За іншими деталями знахідка аналогічна як в склепі 65, тільки очі позначені кружечком із точкою. Дана знахідка датована О. І. Айбабіним та Є. О. Хайрединою в межах першої половини VII ст. (Айбабін, Хайредина 2017, с. 302).

Зазвичай, ці знахідки розглядають разом із іншими круглими бляхами із зображеннями чоловічків всередині (Айбабін, Хайредина 2017, с. 302, рис. 198; Бажин 2018, с. 149—150)

чи навіть ширше — в контексті антропоморфних фігурок на теренах Східної Європи (Щеглова 2010). Однак, окрім антропоморфних рис, не слід відкидати і схожість блях із Лучистого із мартинівськими бляхами за зовнішніми параметрами, хоч вони і трішечки різняться розмірами.

Імовірно, до цього ж кола прикрас належить бляха із зображенням чоловічка по центру із Черкаського або Чигиринського повіту (рис. 7: 8; Корзухина 1996, табл. 93: 2). Ця знахідка, разом із виробами із Лучистого, за формальними ознаками належить до типу IV за Е. Гарам (Garam 1980, S. 168—170). На території

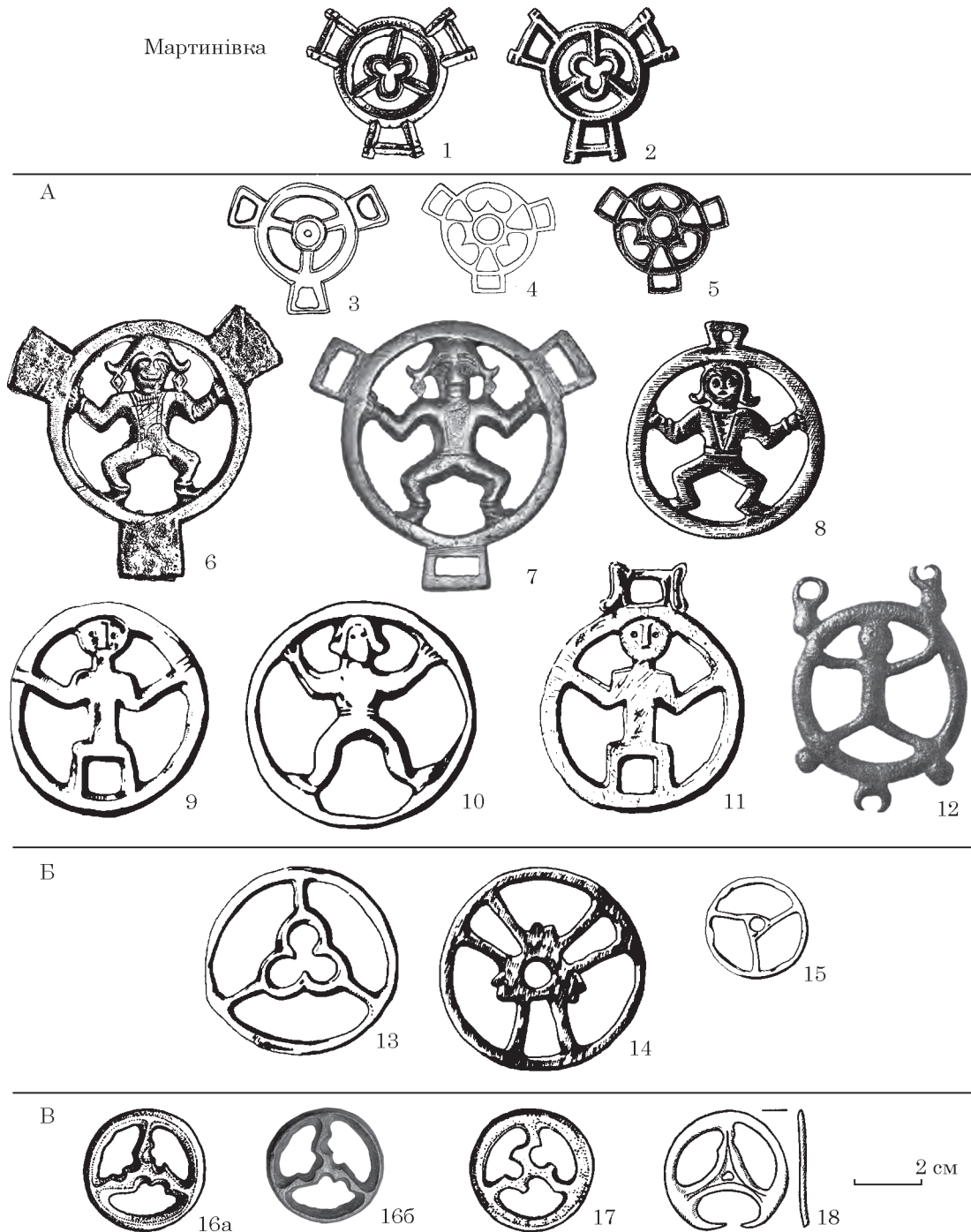

Рис. 7. Мартинівські трипроменеві ажурні бляхи та коло аналогій: Мартинівський скарб; А — перша група аналогій; Б — друга група аналогій: 13 — перша підгрупа, приклад; 14 — друга підгрупа, приклад; 15 — третя підгрупа, приклад; В — інші поясні диски аварського кола із пам'яток празької культури (1, 2 — Мартинівка; *Луцисте*: 3 — склеп 238, шар 1, поховання 1; 6 — склеп 65, шар 1, поховання 2; 7 — склеп 113; 4, 5 — Печ-Коземете, поховання 45; 8 — Черкаський або Чигиринський повіт; *Тісафюред*: 9 — поховання 166; 10 — поховання 262; 13 — поховання 279; 14 — поховання 465; 15 — поховання 22; 11 — Тісадерзс, поховання 14; 12 — випадкова знахідка з Угорщини; 16, 17 — городище Зимно (16а, 17 — за Ауліх 1972; 16б — фото Я. В. Погоральського, публікується вперше); 18 — Рашків III. 3—5, 9—15 — без масштабу)

аварського каганату аналогічні прикраси відомі (рис. 6; 7: 9—12) — могильник Тісафюред, поховання 166 та 262 (Garam 1995, S. 328, Abb. 182: 22/262, 23/166; Taf. 71: 5; 78: 6; 225: 5), Тісадерзс, поховання 14 — з петелькою для підвішування (Kovrig 1975, fig. 4: 1) та випадкова знахідка із Угорщини (Garam 1980, Abb. 6: 7).

Всі поховання жіночі; в похованні 166 знахідка була виявлена в районі передпліччя, в похованні 262 — під стегном, в похованні 14 — біля правої стегнової кістки. Ці круглі поясні бляшки із антропоморфними зображеннями є деталями поясних прикрас жіночого вбрання населення Аварського каганату. Вони розглянуті

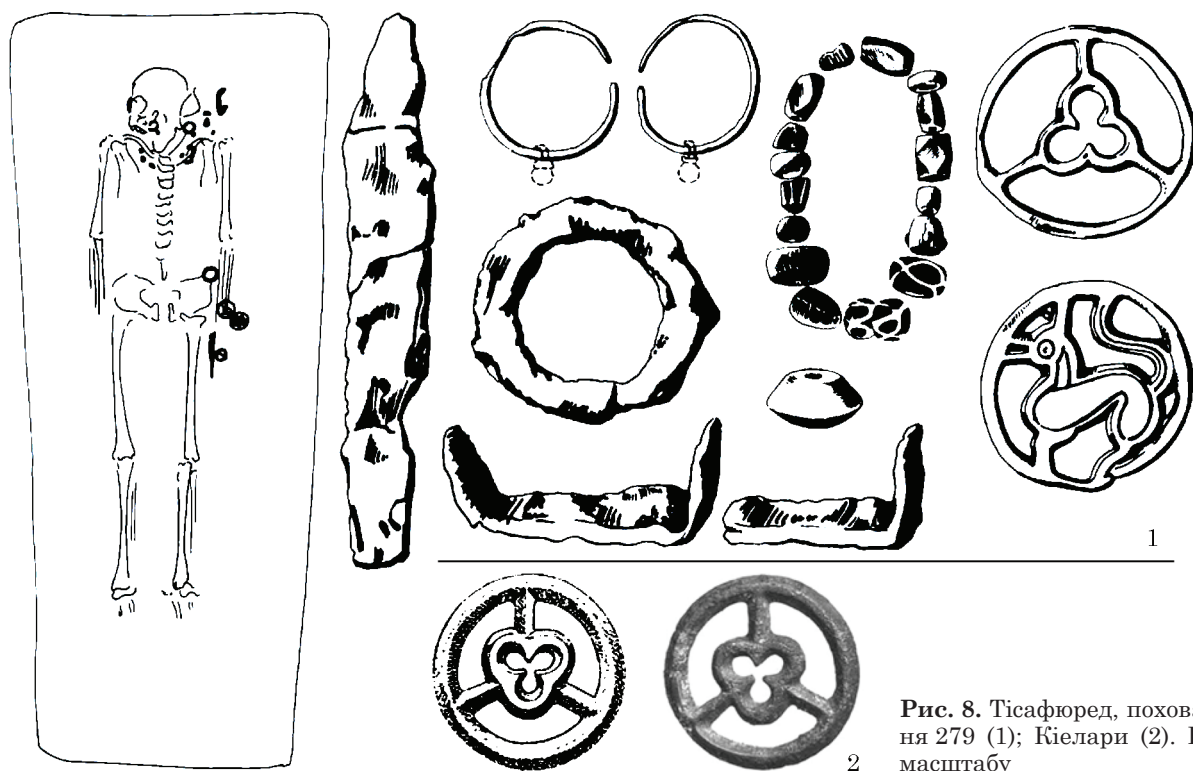

Рис. 8. Тісафюред, поховання 279 (1); Кіелари (2). Без масштабу

в спеціальній статті Е. Гарам (Garam 1980) та в монографії присвяченій могильнику Тісафюред, де таких прикрас виявлено найбільше (Garam 1995, S. 306—326).

Друга група. Прототипи чи аналогії для цієї групи виділені за внутрішньою орнаментациєю. Їх можна знайти серед бронзових поясних ажурних блях низки могильників Аварського каганату¹.

У цьому дослідженні в основному використані матеріали двох могильників — Тісафюред (Garam 1995) та Замарді-Ретіфельдек (Bárdos, Garam 2009; 2014). Саме матеріали першого були покладені в основу типологічної розробки Е. Гарам (Garam 1980, Abb. 6: 7). Поясні дис-

ки другого могильника були проаналізовані у роботі Е. Бардоса (Bárdos 1996). Як показав порівняльний аналіз, поясні бляхи із обох пунктів досить ідентичні між собою (Garam 2011, Tabl. 3). Також матеріали в тому числі цих двох могильників лягли в основу для аналізу поясних прикрас жіночого вбрання населення Аварського каганату в роботі Е. Гарам (Garam 2011). Саме серед прикрас цих двох могильників проведено пошук поясних блях, що стилістично нагадують мартинівські вироби. Вони різні за розмірами і своїми орнаментальними особливостями.

Перша підгрупа аналогій в цій групі — диски із трьома променями, що відходять від центрального трилисника, належать до типу I, варіанту С за Е. Гарам (Garam 1980, S. 164) чи до типу I (з геометричним малюнком), варіанту В (розеткових), підваріанту «розетково-спицевих» за Е. Бардосом (Bárdos 1996, S. 48).

Серед матеріалів могильника Тісафюред вирізняється кругла бляха із жіночого поховання 279 (рис. 8: 1). Вона має всередині три промені, що з'єднуються в трилисник. Єдина відмінність від мартинівських блях, що промені приєднані до кінців листочків, а в мартинівських — до їх кутів. Знахідка розташовувалася біля зап'ястя лівої руки похованої (Garam 1995, S. 41, Abb. 16: 279).

Інші схожі диски походять із могильника Замарді-Ретіфельдек (рис. 9; 10): поховання 320, 476, 1618, 1779 та 2365 (Bárdos, Garam 2009; 2014). В цих знахідках промені проходять від кутів з'єднання листочків трилисника в центрі як на мартинівських знахідках.

1. Подібного роду поясні диски відомі і серед германських старожитностей раннього середньовіччя (Hampe 1905, S. 203, Taf. 164: 14—16; Zábajník 2010), де вони набувають поширення із другої половини VI ст. Е. Гарам вважає, що аварські поясні диски походять від германських (Garam 2011, S. 83).

Також схожі підвіски відомі серед аланських старожитностей Північного Кавказу (Ковалевська 1981, рис. 64; 2005, рис. 40; Албегова 2001; Афанасьев, Руніч 2001) та салтівської культури (Плетнева 1981, рис. 37; 1989, рис. 48; Приходнюк 2001, рис. 101: 23—25).

Відомі такі вироби і на могильнику Лучисте, склеп 152, що датується в межах кінця IV — початку V ст. Дослідники називають ці вироби деталями кінської упряжі (Айбабін, Хайредінова 2021).

То ж, можливо схожі вироби характерні для широкого ареалу. Однак, принаймні вироби із Аварського каганату синхронні знахідкам із Мартинівки та найближчі до них саме за «внутрішньою орнаментациєю».

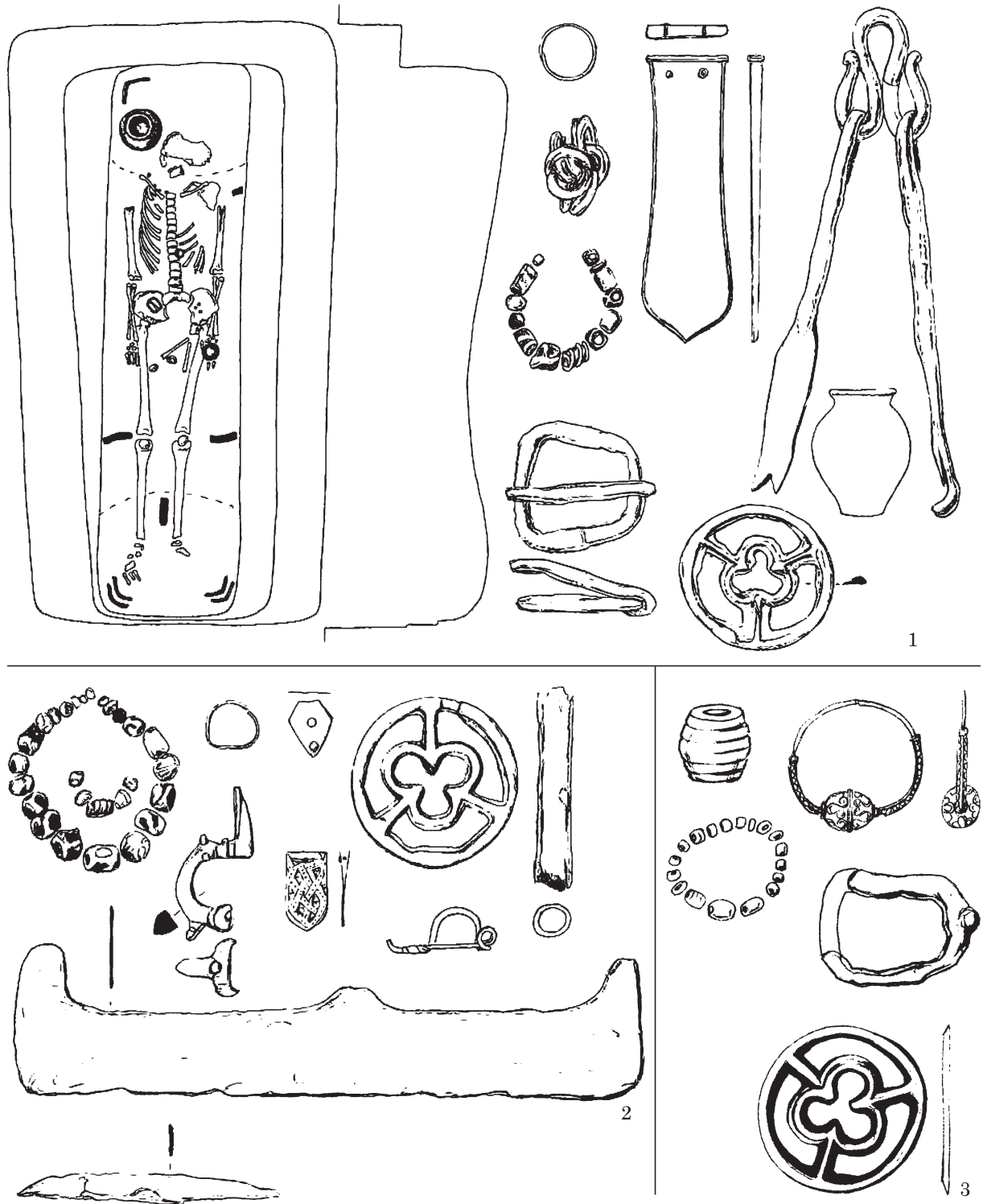

Рис. 9. Замарді-Регіфельдек: 1 — поховання 320; 2 — поховання 476; 3 — поховання 1779 (без масштабу)

Поховання 320 — жіноче; диск виявлено зліва від лівої стегнової кістки під фалангами лівої руки (Bárdos, Garam 2009, S. 52; Abb. 13: 320; Taf. 36: 320); 476 — молода дівчина; дві фібули римського часу під литим диском із зовнішньої сторони голівки лівої стегнової кістки, циліндричний контейнер для кістяних голок поруч із диском (Bárdos, Garam 2009, S. 70—71, Taf. 59: 476); 1618 — диск під куприкової кісткою (Bárdos, Garam 2014, S. 27, Abb. 11:

1618, Taf. 176: 1618); 1779 — жіноче, диск внизу, біля хребта (Bárdos, Garam 2014, S. 52, Taf. 190: 1779); 2365 — жіноче, зліва від кістяка (сильно поруйнованого) в районі стегон чи таза (Bárdos, Garam 2014, S. 147—148, Abb. 74: 2365, Taf. 249: 2365).

Ще одна подібна знахідка походить із Киє-ларів (рис. 8: 2) Вармінсько-Мазурського вое-водство, що є свідченням перебування аварів на території північно-східної Польщі (Rudnicki

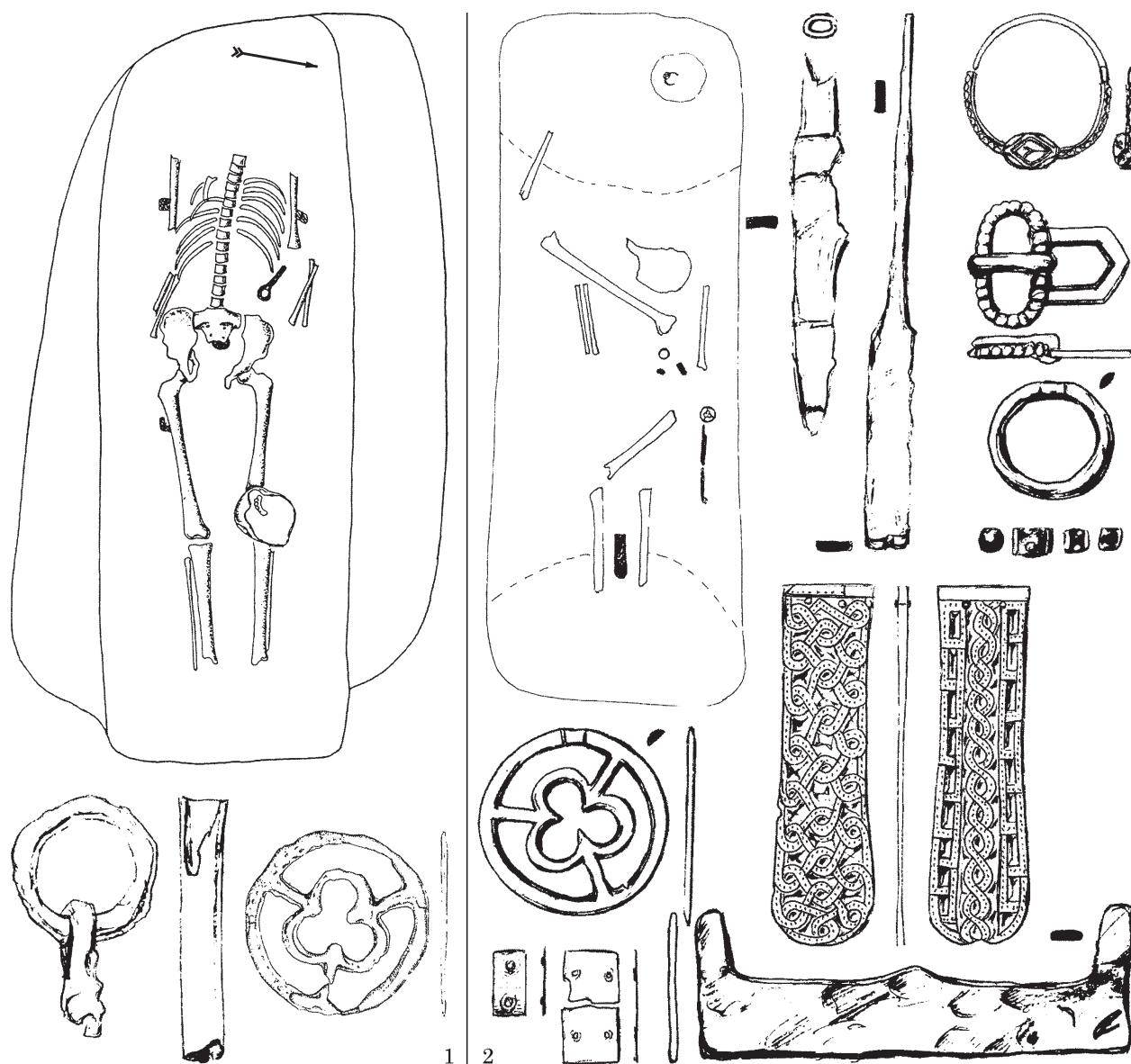

Рис. 10. Замарді-Регіфельдек: 1 — поховання 1618; 2 — поховання 2365 (без масштабу)

2009—2010; 2019, s. 120, fig. 4.25). Саму пам'ятку М. Рудницькі датує в межах середини VII ст. (Rudnicki 2009—2010, p. 120).

Друга підгрупа аналогій — прикраси із трикутником по центру із трьома групами подвійних променями, що розходяться від нього в різні боки. Ці знахідки належать до типу I варіанту А за Е. Гарам (Garam 1980, S. 162—164) чи до типу I (з геометричним малюнком), варіанту А (спеціальні), підваріанту «шести-спицеві, що розташовані попарно» за Е. Бардосом (Bárdos 1996, S. 48).

На могильнику Тісафюред таких виробів два (рис. 11: 1, 2): поховання 465 — жіноче, бляха виявлена між лівою рукою і тазовими кістками (Garam 1995, S. 63, Abb. 26: 465); 481 — жіноче, під тазовим крилом з лівого боку (Garam 1995, S. 64, Abb. 95: 481). Замарді-Регіфельдек, поховання 485 (рис. 11: 3) — молодій жінки, два диски (цілий та уламок іншого) знаходилися на

голівці лівої стегнової кістки, поруч розташовувалися гольник, різного роду підвіски, бронзова пряжка та фрагменти кольчуги (Bárdos, Garam 2009, S. 73, Taf. 61: 485).

Третя підгрупа прикрас — із круглою серцевиною і трьома радіальними променями (рис. 12—14). Належать до типу I, варіанту А за Е. Гарам (Garam 1980, S. 162) чи до типу I (з геометричним малюнком), варіанту А (спеціальні), підваріанту «центральне коло із трьома спицями навколо» за Е. Бардосом (Bárdos 1996, S. 48). Представлені знахідками: Тісафюред, поховання 22, 918, 1010 (Garam 1995, Abb. 181), Замарді-Регіфельдек, поховання 517, 1837, 2149 (Bárdos, Garam 2009; 2014). Такі бляхи близькі до виробу із поховання 1 склепу 238 могильника Лучисте.

Тісафюред, поховання 22 — жіноче, бляха виявлена на голівці стегна (Garam 1995, S. 11, Abb. 3: 22); 458 — жіноче, два диски разом із

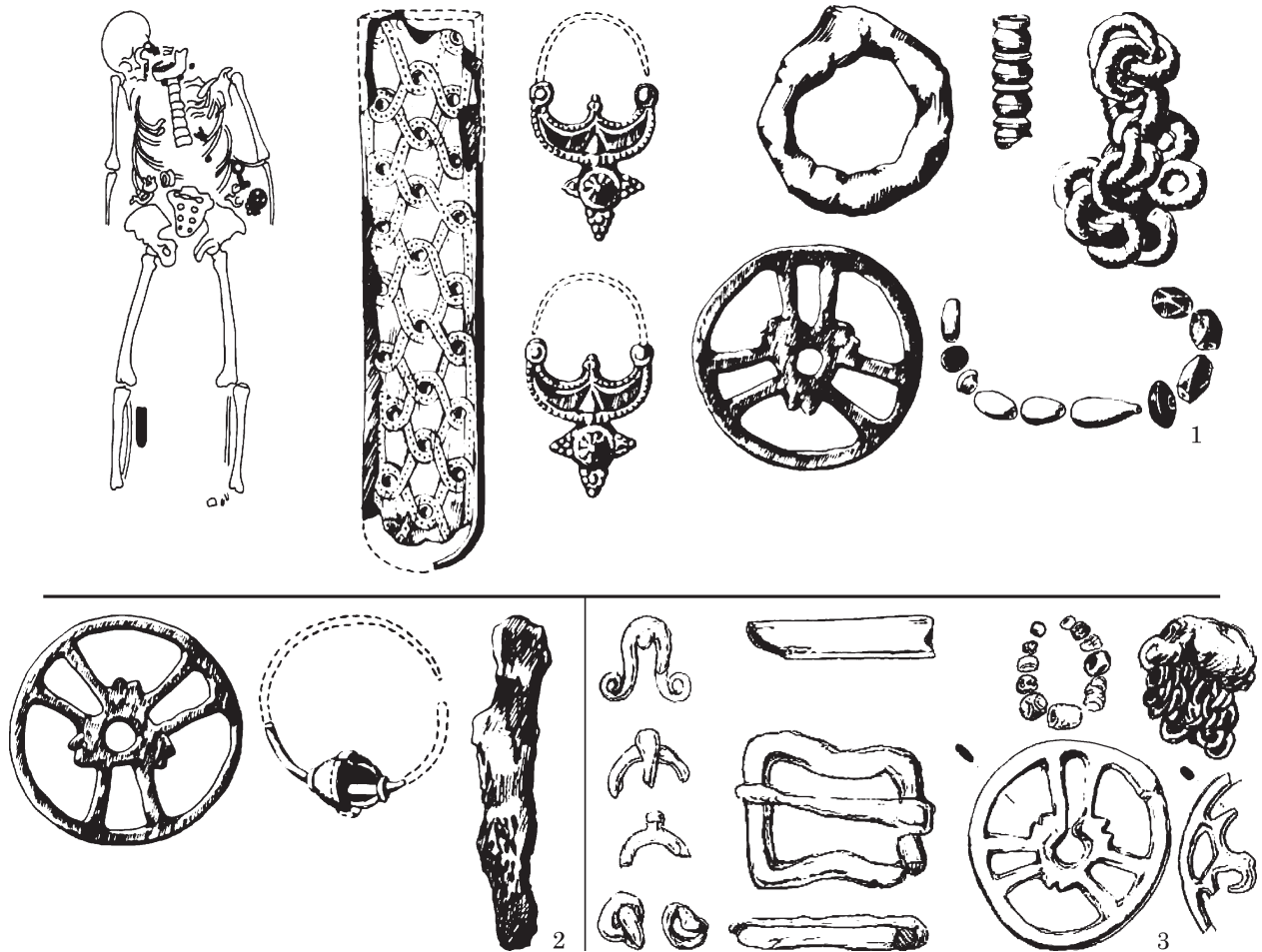

Рис. 11. Тісафюред, поховання 465 (1); Тісафюред, поховання 481 (2); Замарді-Ретіфельдек, поховання 485 (3). Без масштабу

розеткою та кістяним гольником із зовнішньої сторони голівки лівого стегна (Garam 1995, S. 60—63, Abb. 26: 458; Taf. 93: 458); 918 — жіноче, бляха виявлена на стегні (Garam 1995, S. 110); 1010 — жіноче, бляха виявлена біля правого стегна (Garam 1995, S. 120, Abb. 48: 1010).

Замарді-Ретіфельдек, поховання 517 — жіноче, поруч із тазовими кістками та лівою стегною кісткою (Bárdos, Garam 2009, S. 76—79, Abb. 18, 19, Taf. 66; 67; Balogh 2018 (2019); 2021); 1837 — жіноче, біля верхньої частини лівої стегнової кістки (Bárdos, Garam 2014, S. 58, Abb. 26: 1837; Taf. 194; 1837); 2149 — чоловіче, справа від газових кісток (Bárdos, Garam 2014, S. 107, Abb. 49: 2149, Taf. 225: 2149).

Отже, в другій групі аналогій можна знайти схожі вироби, вони дуже різноманітні, різняться за оформленням внутрішньої частини. Звісно є відмінності у наявності вушок. Хоча знахідки із аварських могильників іноді мають одне вушко — за спостереженнями Е. Гарам кількість таких виробів складає до 25 % (Garam 1980). Три вушка спостерігається лише на виробах із Мартинівки та Лучистого (див. вироби першої групи), що, можливо, є місцевими особливостями.

Уперше комплексно такі знахідки розглянуті Е. Гарам в статті 1980 р. (Garam 1980). Дослідниця розглянула наявну джерельну базу, поглядила попередників, розробила типологію — виділила чотири типи: з геометричним рисунком, із зображенням рослин, тварин та людей. Всі згадані аналогії із могильника Тісафюред, як прототипи / аналогії мартинівським знахідками, належать до типу I — із геометричним орнаментом.

Для нас цікаві спостереження, які зробила Е. Гарам.

1. Переважна більшість знахідок із поховань дорослих жінок.

2. Переважна більшість знахідок виявлено в районі лівої сторони кістяка, зазвичай на зовнішній стороні лівої стегнової кістки, інколи під стегном чи із внутрішньої сторони, іноді в районі лівої колінної чашечки.

3. У переважній більшості могил виявлено по одній бляшці. Однак, відомі випадки, коли в могилі виявлено по дві чи навіть по три аналогічні прикраси. В цих випадках, вони частково чи повністю накладені одне на один чи виявлені поруч на одній глибині.

4. Поруч із дисками в середині тазових кісток чи зліва від них, часто знаходяться залізні чи

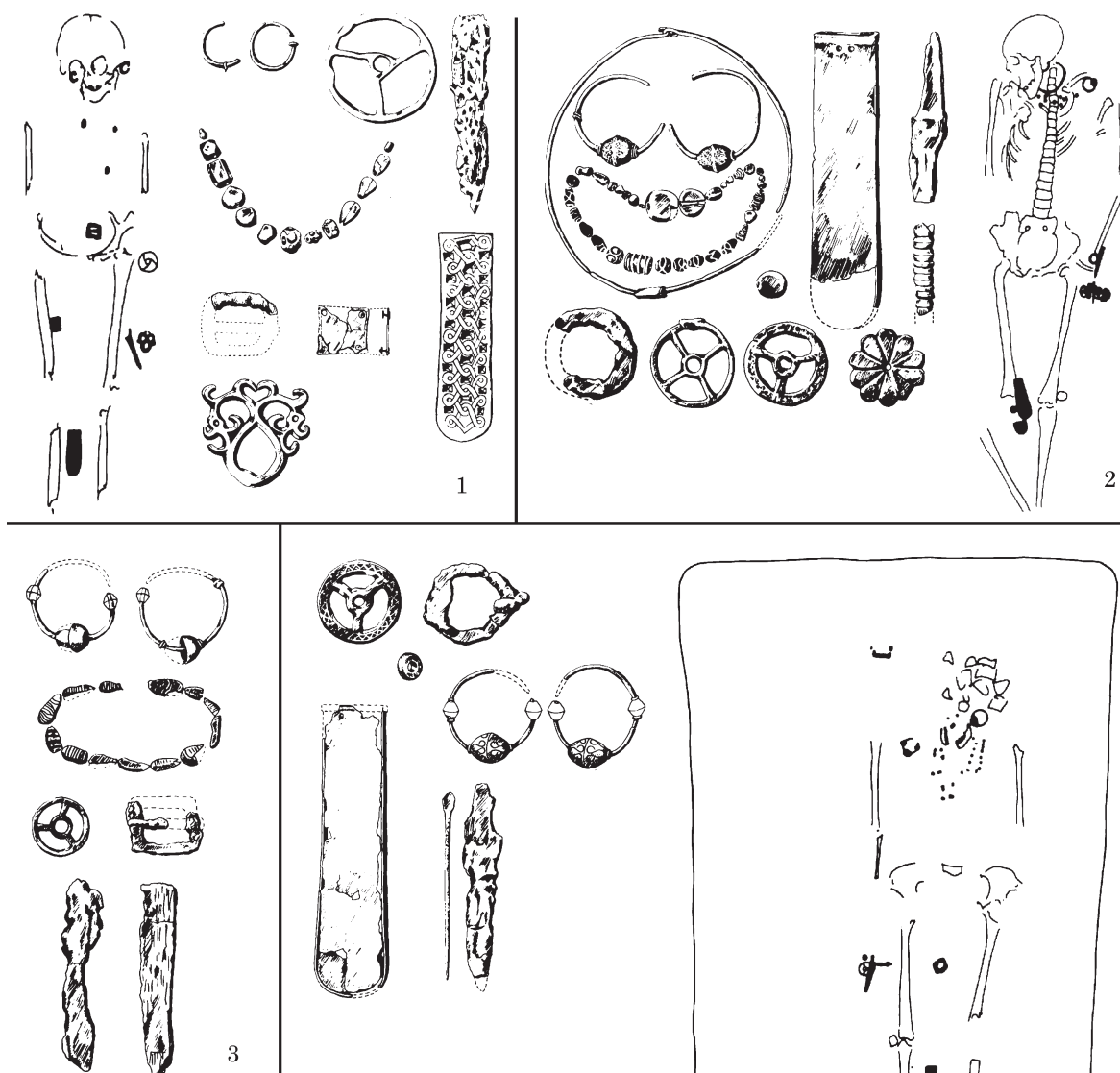

Рис. 12. Тісафюред: 1 — поховання 22; 2 — поховання 458; 3 — поховання 918; 4 — поховання 1010 (без масштабу)

бронзові пряжки чи кільця. Під дисками чи далі від них знаходяться предмети побуту (ніж, гольник, пряслице) чи фрагменти різного роду предметів. Поблизу дисків іноді знаходиться одна чи дві великі скляні чи халцедонові намистини.

5. Приблизно 1/4 блях має петлі для підвішування. Профільовані квадратні чи прямокутні петлі або виступають із краю прикраси, або одна із круглих прорізів використовується в якості петлі.

На основі спостережень Е. Гарам вбачає два варіанти функціонального використання цих прикрас.

1. Ажурний бронзовий диск звисав із поясу, що оперізував верхній жіночий одяг, з залізом чи бронзовим кільцем чи без нього. Диск слугував розподільником, відправною точкою для кількох більш вузьких шкіряних ременів, на яких були прикріплені ножі, гольники, пінцети чи інші металеві речі. Прикрасами слугували великі намистини, що були прив'язані за допомогою стрічок.

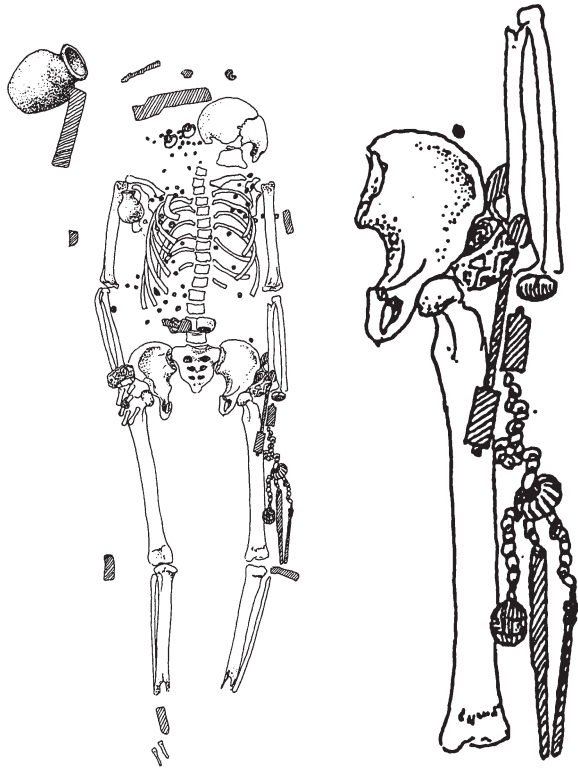
2. З ременя, який скріплював одяг, звисала в описаний вище спосіб сумочка (шкіряна чи льняна). На неї привішували орнаментовані тільки спереду диски без вушок. Інші речі — зберігалися в сумочці, які можна знаходити біля дисків.

Функція двох—трьох дисків, виявлених в одному похованні, не з'ясована. Імовірно, їх кріпили до кількох ременів однакової довжини. Це стосується тих випадків, коли диски розташовані близько одне до одного чи один під одним.

У роботі Е. Бардоса розглянуті прикраси із могильника Замарді-Ретіфельдек. Спостере-

ження дослідника, можна підсумувати наступними тезами.

Диски є супровідним інвентарем в похованнях жінок і дівчат. В ряді випадків такі вироби в чоловічих похованнях вони використовувалися як «поясний розподільний диск». У жіночих похованнях вони є або невід'ємною частиною поясу, або просто поясними розподільниками.

У жіночих похованнях вони розташовані на лівій стороні скелета, на зовнішній стороні лівої стегнової кістки, на лінії коліна (рідше між двома стегновими кістками).

Зазвичай використовували один диск, але є випадки знаходження двох, трьох і чотирьох.

Нижче або навколо дисків трапляються дрібні предмети вжитку (ключ, пряслиця, залізний або кістяний гольники, ножі, бронзові брязкальця тощо). Іноді «перевикористані предмети»: римська медаль, зламані бронзові вироби, римські бронзові фібули тощо. Диски також можуть мати вушко.

На краях дисків, зазвичай на одному місці, можна помітити сліди зносу, іноді залишки шкіри. На великих декорованих дисках сліди зносу помітні в двох місцях — зверху і знизу.

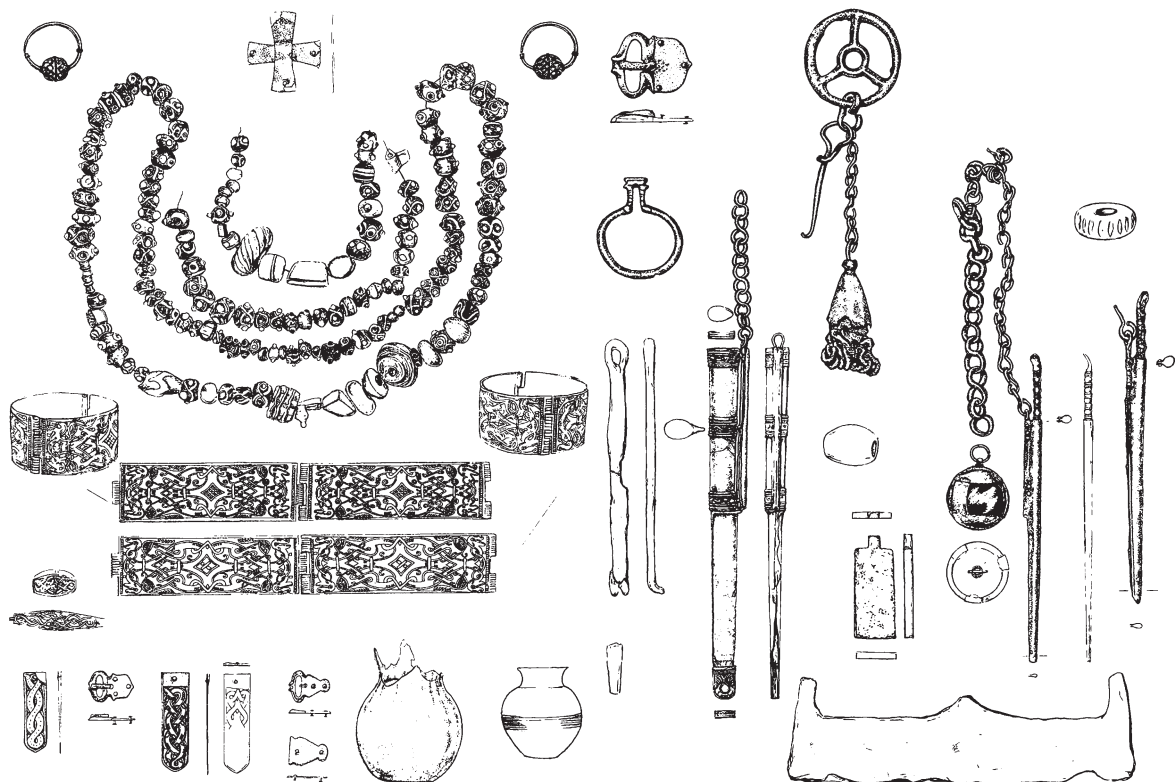
Диски зі спицями зазвичай слугували розподільником ременів з кількома місцями зносу на поверхні, але вони також можуть бути декоративними виробами.

У випадках знаходження поясних дисків у жіночих похованнях дослідник розрізняє три види зносу.

- Ремінь із гладкої шкіри без великого кінця на ньому. Диск вшали на ліву сторону поясу і носили на гладкому або в'язаному ремінці.

- Звисячий ремінець поясу закінчується на кінці великою пластиною з великими лямками, іноді близько до двох щиколоток. Диски кріпилися до лівого боку поясу — на гладкому шкіряному ремінці без бретелей. В деяких по-

Рис. 13. Замарді-Регіфельдек, поховання 517 (без масштабу)

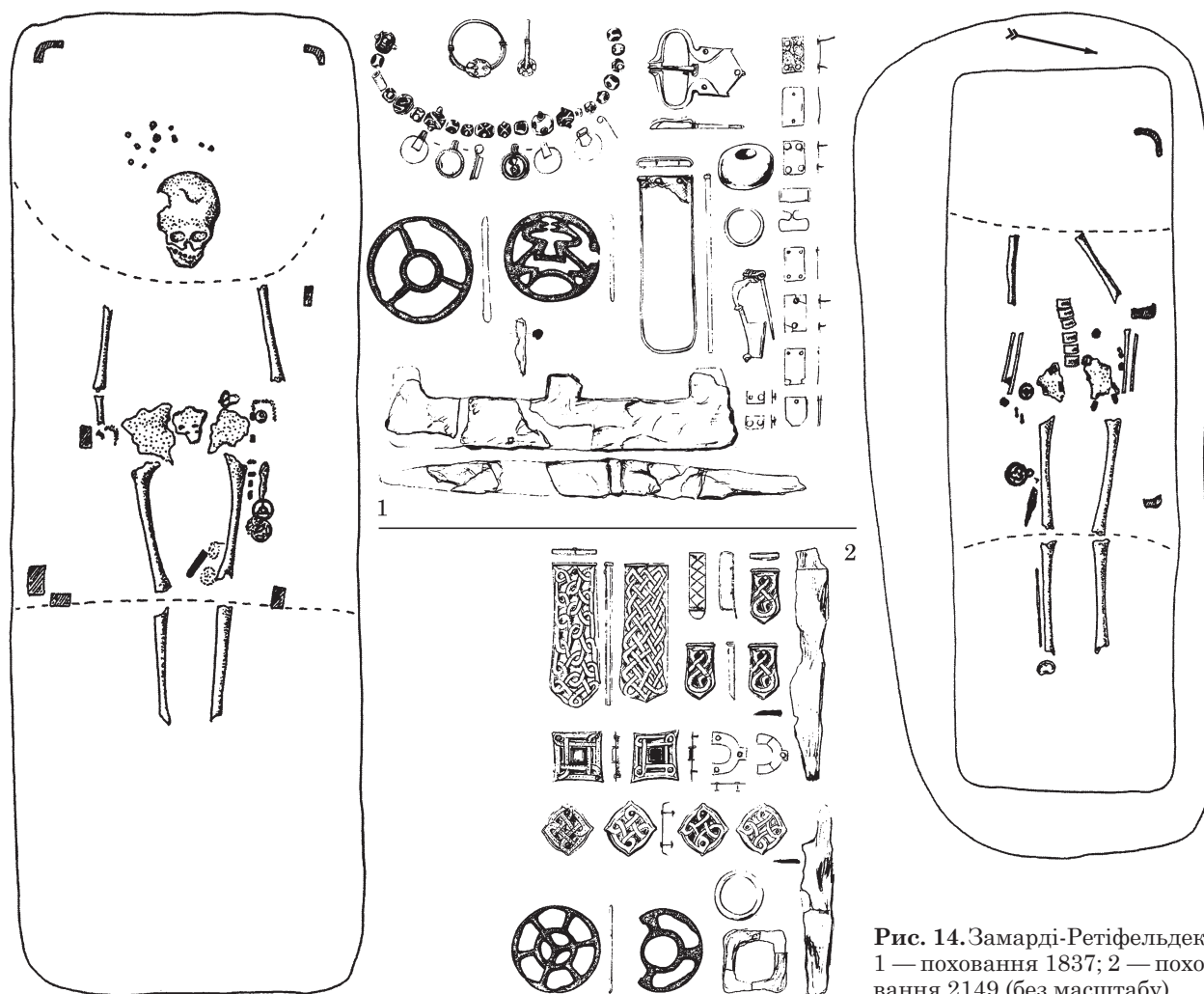

Рис. 14. Замарді-Петіфельдек: 1 — поховання 1837; 2 — поховання 2149 (без масштабу)

хованнях, де кінець великого ремня свідчить про характер використання поясу, а область навколо лівої стегнової кістки не була задіяна або майже не задіявалася, кріплення ремня не виявлено (напр., поховання 280, 320, 477, 695).

• В інших похованнях, де область навколо лівої руки та лівого стегнової кістки майже не постраждала від пограбування, поясний диск, іноді прикрашений прямокутною проріззю, можна легко відчепити. Хоча є поховання, де навколо диска або дисків можна знайти невеликі знахідки, неможливо довести, що диск прикрашав сумочку.

Поясні диски із вушками зазвичай менші за розміром, в основному використовуються лише як кільце для підвішування для декоративних цілей або як розподільник одного чи кількох ремінців.

Слід відзначити, що подібні аварським (скоріш за все імпорти) диски відомі і на території України — із низки празьких пам'яток (рис. 7: В). Це знахідки із городища Зимно — дві аналогічні прикраси (Ауліх 1972, с. 65, табл. XII: 1, 2) та Рашків III, яма 28 (Баран 1988, с. 23, рис. 12: 2). Ці вироби досить прості (круглі бляхи із променями, що просто пе-

ретинаються по центру), їх аналогії — тип I, варіант А за Е. Гарам (Garam 1980, S. 162) чи до типу I (з геометричним малюнком), варіанту А (спеціальні), підваріанту «центральне коло із трьома спицями навколо» за Е. Бардосом (Bárdos 1996, S. 48) — досить широко представлені серед аварських старожитностей — Тісафюред, поховання 587 (жіноче, бляха виявлена вище голови), 281 (жіноче, бляха виявлена біля стегна), 46 (чоловіче, бляха виявлена біля тазових кісток разом із іншими деталями поясу) (Garam 1995, S. 13—16, 41, 78, Abb. 5: 46; 32: 587). Хоча такі вироби мають ширшу хронологію (напр. див.: Vede, Langó 2021). Цікаво, що ці знахідки розташовуються в районі Середнього Подністров'я (Рашків III) та Західного Побужжя (Зимно). Найближчі слов'яно-аварські могильники фіксуються у Верхньому Потиссі, в межах східної Словаччини (Пеняк, Пеняк 2013, с. 216—217). Тобто знахідки аварських поясних дисків на празьких пам'ятках України виявлені відносно недалеко від території Аварського каганату.

Імовірно, знахідки із Черкаського або Чигиринського повітів та Лучистого також належить до кола аварських виробів. Слід наголосити, що зображення чоловічків із знахідки із Се-

реднього Подніпров'я та Криму більш деталізоване, ніж аналогічні прикраси із аварських могильників. Можливо, така деталізація є вже свідченнями місцевого виробництва.

У авар такі вироби побутують впродовж значного проміжку часу, хоча в різні періоди їх кількість була неоднакова. Зокрема, початок побутування таких виробів припадає на ранньоаварський період — друга половина VI — початок VII ст. (Боталов 2010, рис. 7: 262), хоча найбільше їх в пізньоаварський період — VIII ст. (Боталов 2010, рис. 9; Гавритухин 2001). Е. Гарам вважає, що ці вироби з'являються у авар із середини VII ст. і продовжують побутувати у VIII ст. (Garam 2011, S. 83, 89).

Цікаво, що в складі Мартинівського скарбу виявлені деталі геральдичної поясної гарнітури, на які нанесено тамгоподібні знаки. Подібні зображення часто трапляються на виробах із теренів Аварського каганату, що додатково зближує Мартинівський скарб із старожностями аварів (Скиба 2016, с. 86). Хоча, загалом аварських знахідок на теренах півдня Східної Європи (Приходнюк 2001, с. 15—17) не так і багато — наприклад: Велика Круча (Головко 2011) та «Глинськ-Більськ», знахідка 5 (?) (Володарець-Урбанович 2020, с. 151—156).

Прикінцеві положення. Отже, трипроменеві ажурні бляхи із Мартинівського скарбу за наведеними аналогіями могли мати два варіанти використання. Вони могли бути і деталями кінського спорядження, і деталями поясних оздоб, імовірно, жіночого костюму. Обидві точки зору мають право на існування, оскільки в складі Мартинівського комплексу є й інші деталі упряжі (див. вище) та велика кількість прикрас жіночого вбрання (див.: Володарець-Урбанович 2019, рис. 14) ¹.

Матеріали поховання 45 могильника Печ-Кезтемете вказують, що ці знахідки могли бути деталями сідла. Однак, у слов'ян інших знахідок — деталей сидел — немає. Та й конкретне функціональне навантаження виробів із Печ-Кезтемете залишається не до кінця зрозумілим. Видається сумнівним, щоб такі прикраси використовували як функціональні вироби. Можливо, ці знахідки мали виключно декоративну функцію.

Вірогіднішим видається використання даних прикрас як оздоб поясу. Точніше використання стане зрозуміло після комплексної публіка-

ції матеріалів склепів 238 та 113 могильника Лучисте. Однак, вже зараз можна припустити їх використання як деталей вбрання людини. Судячи за аналогіями із другої групи — могильників Аварського каганату — вони могли використовуватися в якості прикрас додаткових ременів поясу. Не виключено, що дані вироби могли бути оздобою сумочок, як це іноді реконструюють дослідники.

Подяки. Висловлюю щирі вдячність І. О. Гавритухіну, О. В. Комару, Я. В. Погоральському та А. В. Скибі за надані консультації і зауваження.

ЛІТЕРАТУРА

Айбабин, А. И. 1990. Хронология могильников Крыма позднеаримского и раннесредневекового времени. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, I, с. 3-86, 175-241.

Айбабин, А. И. 1999. *Этническая история ранневизантийского Крыма*. Севастополь: ДАР.

Айбабин, А. И., Хайрединова, Э. А. 2008. *Могильник у села Лучистое. Раскопки 1977, 1982—1984 годов*. 1. Симферополь, Керчь: АДЕФ-Україна.

Айбабин, А. И., Хайрединова, Э. А. 2014. *Могильник у села Лучистое. Раскопки 1984, 1986, 1991, 1993—1995 годов*. 2. Киев: Майстер Книг.

Айбабин, А. И., Хайрединова, Э. А. 2017. *Крымские готы страны Дори (середина III — VII в.)*. Симферополь: Антиква.

Айбабин, А. И., Хайрединова, Э. А. 2020. Новые комплексы с пряжкой типа «Сиракузь» из могильника у с. Лучистое. В: Обломский, А. М. (ред.). *История вещей — история и вещи*. Раннеславянский мир, 20. Москва: ИА РАН, с. 27-35.

Айбабин, А. И., Хайрединова, Э. А. 2021. Погребения с напутственной пищей эпохи Великого переселения народов из могильника у с. Лучистое (Юго-Западный Крым). *Stratum plus*, 4, с. 79-123.

Албегова, З. Х. 2001. Палеосоциология аланской религии VII—IX вв. (по материалам амулетов из каменных погребений Северного Кавказа и Среднего Дона). *Российская археология*, 2, с. 83-96.

Амброз, А. К. 1973. Стремена и сёдла раннего средневековья как хронологический показатель (IV—VIII вв.). *Советская археология*, 4, с. 81-98.

Амброз, А. К. 1989. *Хронология древностей Северного Кавказа*. Москва: Наука.

Ауліх, В. В. 1972. *Зимнівське городище — слов'янська пам'ятка VI—VII ст. н. е. в Західній Волині*. Київ: Наукова думка.

Афанасьев, Г. Е., Руніч, А. П. 2001. *Мокрая Балка*. 1: Дневник раскопок. Москва: Научный мир.

Бажин, М. И. 2018. Антропоморфная бляха из могильника у села Лучистое: контекст и аналогии находки. *Верхнедонской археологической сборник*, 10, с. 148-151.

Баран, В. Д. 1988. *Пражская культура Поднестровья (по материалам поселения у с. Рашков)*. Киев: Наукова думка.

Боталов, С. Г. 2010. Раннетюрские ареалы Восточной Европы в системе кочевой цивилизации Евразии. В: Стащенко, Д. А. (ред.). *Культуры евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э. (вопросы межэтнических контактов и межкультурных взаимодействий)*. Самара: Офорт, с. 4-41.

1. У роботі 2019 р. ці знахідки були дещо безпідставно названі «нагрудні розподільники». На той момент за аналогією знаходження подібної бляхи із поховання 2 склепу 65 могильника Лучисте «у верхній частині грудної клітини», мені здавалося, що це деталі намиста, що мали розташовуватися між двома фібулами. Однак, верхня частина поховання була порушена у давнину. Тому бляха може і не знаходитися в положенні «in situ». На це, зокрема, може вказувати те, що вона розташовувалася «зворотню стороною вверх».

- Володарець-Урбанович, Я. В. 2019. Про один тип прикрас голови у слов'ян: за матеріалами Малоржавецького та Мартинівського скарбів. *Археологія і давня історія України*, 1 (30), с. 201-217.
- Володарець-Урбанович, Я. В. 2020. Знахідки I тис. н. е. в Середньому Поворсклі: нові надходження до ІКЗ «Більськ». *Феномен Більського городища — 2020: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської конференції*, с. 146-160.
- Гавритухин, И. О. 2001. Хронология «среднеаварского» периода. *Степи Европы в эпоху средневековья*, II, с. 45-162.
- Гавритухин, И. 2016. Пряжки типа Сиракузы на Восточно-Европейской (Русской) Равнине. In: Chudzińska, B., Wójcicka, M., Wołoszyn, M. (eds.). *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłowym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*. Kraków; Rzeszów, с. 151-169.
- Головко, І. В. 2011. Аварський наконечник ремня з с. Великої Кручі на р. Удаї. *Археологія і давня історія України*, 7, с. 175-177.
- Горбунова, Т. Г. 2004. Распределители ремней конской амуниции из памятников Алтая эпохи раннего средневековья (систематизация и этнокультурная интерпретация). *Древности Алтая*, 12, с. 114-123.
- Горбунова, Т. Г., Тишкин, А. А., Хаврин, С. В. 2009. *Средневековые украшения конского снаряжения на Алтае: морфологический анализ, технологии изготовления, состав сплавов*. Барнаул: Азбука.
- Григоров, Е. В. 1998. Распределители ремней Южной Сибири VII—X вв. В: Кирюшин, Ю. Ф., Тишкин, А. А. (ред.). *Снаряжение верхового коня на Алтае в раннем железном веке и средневековье*. Барнаул: Алтайский университет, с. 152-158.
- Даскалов, М. 2012. *Колани и коланни украси от VI—VII век (от днешна България и съседните земи)*. София: Bulgaria.
- Казанский, М. М. 2005—2007. О раннеславянской коннице. *Stratum plus*, 5, с. 457-471.
- Казанский, М. М. 2011. О славянском панцирном войске (VI—VII вв.). *Stratum plus*, 5, с. 43-50.
- Казанский, М. М. 2015. Вооружение и конское снаряжение славян V—VII вв. *Stratum plus*, 4, с. 43-95.
- Казанский, М. М. 2019. Степные традиции в славянском вооружении и конском снаряжении в V—VII вв. *Краткие сообщения Института археологии*, 254, с. 253-269.
- Ковалевская, В. Б. 1981. Северокавказские древности. В: Плетнева, С. А. (ред.). *Степи Евразии в эпоху средневековья*. Археология СССР в 20 т. Москва: Наука, с. 83-97.
- Ковалевская, В. Б. 2005. *Кавказ — скифы, сарматы, аланы I тыс. до н. э. — I тыс. н. э.* Пуццино: ОНТИ ПНЦ РАН.
- Комар, А. В. 2008. К вопросу о развитии Восточно-европейского седла в VII — 1-й пол. VIII вв. В: Афанасьев, Г. Е. (ред.). *Древности Юга России. Памяти А. Г. Атавина*. Москва: ИА РАН; ТАУС, с. 239-252.
- Корзухина, Г. Ф. 1996. Клады и случайные находки вещей круга «древностей антов» в Среднем Поднепровье. Каталог памятников. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, V, с. 352-435, 586-705.
- Пекарська, Л. В. 1991. Про долю Мартинівського скарбу. *Український історичний журнал*, 6, с. 124-129.
- Пеняк, С. І., Пеняк, П. С. 2013. *Археологія Закарпаття: історія дослідження*. Ужгород: Краєвиди Карпат.
- Плетнева, С. А. 1981. Салтово-маяцкая культура. В: Плетнева, С. А. (ред.). *Степи Евразии в эпоху средневековья*. Археология СССР в 20 т. Москва: Наука, с. 62-75.
- Плетнева, С. А. 1989. *На славяно-хазарском пограничье: Дмитриевский археологический комплекс*. Москва: Наука.
- Приходнюк, О. М. 2001. *Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.)*. Чернівці: Зелена Буковина.
- Приходнюк, О. М., Шовкопляс, А. М., Ольговская, С. Я., Струина, Т. А. 1991. Мартыновский клад. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии*, II, с. 72-92.
- Родинкова, В. Е. 2020. Вещевой комплекс кладов «древностей антов» в материальной культуре раннесредневекового населения Поднепровья. *In Sclavenia terra*, 3, с. 111-130.
- Рыбаков, Б. А. 1953. Древние Русы. *Советская археология*, XVII, с. 23-104.
- Скиба, А. В. 2016. *Поясні набори геральдичного стилю у слов'ян*. Київ.
- Тишкин, А. А., Горбунова, Т. Г. 2004. *Методика изучения снаряжения верхового коня эпохи раннего железа и средневековья: Учебно-методическое пособие*. Барнаул: Алтайский университет.
- Ткачев, А. А., Ткачев, Ал. Ал. 2021. Тюркское погребение в сопровождении коней из Верхнего Прииртышья. *Вестник археологии, антропологии и этнографии*, 3 (54), с. 107-118.
- Хайрединова, Э. А. 2016. Пряжки типа «Сиракузы» из Керчи. *Боспорские исследования*, XXXIII, с. 242-265.
- Щеглова, О. А. 2010. Тайна «пляшущих человечков» и «следы невиданных зверей». Антропо- и зооморфные изображения в раннеславянской металлопластике. В: Пескова, А. А., Щеглова, О. А., Мусин, А. Е. (ред.). *Славяно-русское ювелирное дело и его истоки. Материалы Международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Гали Фёдоровны Корзухиной (Санкт-Петербург, 10—16 апреля 2006 г.)*. Санкт-Петербург: Нестор-История, с. 146-171.
- Balint, Cs. 1992. Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Üc Tepe (Sowj. Azerbajdžan) und der beschlagverzierte Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert. *Studien zur Archäologie der Awaren*, 4: *Awarenforschungen*, I, S. 309-496.
- Balogh, C. 2018 (2019). «Eltüntek, mint az avarok...». *Avar kori temető Zamárdi-Rétiföldeken*. Budapest; Zamárdi.
- Balogh, C. 2021. Kúltürlerin buluşması — en büyük ve en zengin avar mezarlipi olan zamárdi-rétiföldek (macaristan) işipinda erken orta çağ orta avrupa'sında avar-cermen kültürel ilişkileri ve kaynaşması. In: Akkaya, M. A., Beşalti, K. (eds.). *International archeology, art history and cultural heritage congress, November 13—14*. Adana, s. 16-33.
- Bárdos, E. 1996. Az avarokori öntött bronz korongok viseleti szokásához a zamárdi avar temető alapján I. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 12, s. 47-106.
- Bárdos, E., Garam, É. 2009. *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. I. Budapest.
- Bárdos, E., Garam, É. 2014. *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. II. Budapest.
- Bede, I., Langó, P. 2021. Un assemblage de mobilier caractéristique des premiers hongrois (Xe siècle) à Aspreslès-Corps (Hautes-Alpes). *Cahiers LandArc*, 42, s. 1-12.

- Curta, F. 2009. Neither Gothic, nor Slavic: bow fibulae of Werner's class II B. *Archaeologia Austriaca*, 93, s. 45-77.
- Garam, É. 1980. Spätawarenzeitliche durchbrochene bronzescheiben. *Acta Archaeologica*, XXXII, S. 161-180.
- Garam, É. 1995. *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Budapest.
- Garam, É. 2011. Az avar kori nók csüngős övű viselete a 6—8. században. *Archaeologiai Értesítő*, 136, s. 63-93.
- Hampel, J. 1905. *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Braunschweig: F. Vieweg und sohn.
- Kiss, A. 1977. *Avar cemeteries in county Banya*. Cemeteries of the Avar period (567—829) in Hungary, 2. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kovrig, I. 1975. The Tiszaderzs Cemetery. *Avar Finds in the National Museum*, I, s. 210-239.
- Rudnicki, M. 2009—2010. Ażurowa tarczka z Kielar. Przyczynek do badań nad dalekosiędnymi powiązaniem grupy olsztyńskiej. *Światowit*, VIII (XLIX), B, p. 119-137.
- Rudnicki, M. 2019. *The Olsztyn group in the Early Medieval Archaeology of the Baltic region: The Cemetery at Leleszki*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450—1450, 52. Gale: Cengage Learning.
- Pekarskaja, L. V., Kidd, D. 1994. *Der Silberschatz von Martynovka (Ukraine) aus dem 6. und 7. Jahrhundert*. Innsbruck.
- Zábojník, J. 2010. Zur problematik der zierscheiben des frühen mittelalters. *Terra Barbarica Monumenta archaeologica barbarica, Series Gemina*, II, S. 497-505.
- Baran, V. D. 1988. *Pražskaia kultura Podnestrovia (po materialam poseleniia u s. Rashkov)*. Kiev: Naukova dumka.
- Botalov, S. G. 2010. Rannetiurskie arealy Vostochnoi Evropy v sisteme kochevoi tsivilizatsii Evrazii. In: Stashenkov, D. A. (ed.). *Kultury evraziiskikh stepi vtoroi poloviny I tysiacheletia n. e. (voprosy mezhetnicheskikh kontaktov i mezhkulturnykh vzaimodeistvii)*. Samara: Ofort, s. 4-41.
- Volodarets-Urbanovych, Ya. V. 2019. Pro odyn typ prykras holovy u slov'ian: za materialamy Malorzhavetskoho ta Martynivskoho skarbir. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1 (30), s. 201-217.
- Volodarets-Urbanovych, Ya. V. 2020. Znakhidky I tys. n. e. v Serednomu Povorskli: novi nadkhodzhennia do IKZ «Bilsk». *Fenomen Bilskoho horodyshcha — 2020: zbirnyk naukovykh prats za materialamy Vseukrainskoi konferentsii*, s. 146-160.
- Gavritukhin, I. O. 2001. Khronologiia «sredneavarskogo» perioda. *Stepi Evropy v epokhu srednevekovia*, II, s. 45-162.
- Gavritukhin, I. 2016. Priazhki tipa Sirakuzy na Vostochno-Evropetskoi (Russkoi) Ravnine. In: Chudzińska, B., Wojenka, M., Wołoszyn, M. (eds.). *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*. Kraków; Rzeszów, s. 151-169.
- Holovko, I. V. 2011. Avarskiy nakonechnykh remenia z s. Velykoi Kruchi na r. Udai. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 7, s. 175-177.
- Gorbulova, T. G. 2004. Raspredeliteli remnei konskoi amunitsii iz pamiatnikov Altaia epokhi rannego srednevekovia (sistemizatitsiia i etnokulturnaia interpretatsiia). *Drevnosti Altaia*, 12, s. 114-123.
- Gorbulova, T. G., Tishkin, A. A., Khavrin, S. V. 2009. *Srednevekovye ukrasheniia konskogo snariazheniia na Altae: morfologicheskii analiz, tekhnologii izgotovleniia, sostav splavov*. Barnaul: Azbuka.
- Grigorov, E. V. 1998. Raspredeliteli remnei Iuzhnoi Sibiri VII—X vv. In: Kiriushin, Iu. F., Tishkin, A. A. (ed.). *Snariazhenie verkhovogo konia na Altae v rannem zheleznom veke i srednevekovie*. Barnaul: Altaiskii universitet, s. 152-158.
- Daskalov, M. 2012. *Kolani i kolanni ukrasi ot VI—VII vek (ot dнешna Bielgariia i siesednne zemi)*. Sofia: Bulgaria.
- Kazanski, M. M. 2005—2007. O ranneslavianskoi konitse. *Stratum plus*, 5, s. 457-471.
- Kazanski, M. M. 2011. O slavianskom pantsirnom voiske (VI—VII vv.). *Stratum plus*, 5, s. 43-50.
- Kazanski, M. M. 2015. Vooruzhenie i konskoe snariazhenie slavian V—VII vv. *Stratum plus*, 4, s. 43-95.
- Kazanski, M. M. 2019. Stepnye traditsii v slavianskom vooruzhenii i konskom snariazhenii v V—VII vv. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 254, s. 253-269.
- Kovalevskaia, V. B. 1981. Severokavkazskie drevnosti. In: Pletneva, S. A. (ed.). *Stepi Evrazii v epokhu srednevekovia*. Arkheologiia SSSR v 20 t. Moskva: Nauka, s. 83-97.
- Kovalevskaia, V. B. 2005. *Kavkaz — skify, sarmaty, alany I tys. do n. e. — I tys. n. e.* Pushchino: ONTI PNTs RAN.
- Komar, A. V. 2008. K voprosu o razvitii Vostochnoevropetskogo sedla v VII — 1-i pol. VIII vv. In: Afanasev, G. E. (ed.). *Drevnosti Iuga Rossii. Pamiati A. G. Atavina*. Moskva: IA RAN; TAUS, s. 239-252.
- Korzukhina, G. F. 1996. Klady i sluchainye nakhodki veshchei kruga «drevnostei antov» v Srednem Podneprove. Katalog pamiatnikov. *Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii*, V, s. 352-435, 586-705.
- Pekarska, L. V. 1991. Pro dolii Martynivskoho skarbu. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, s. 124-129.
- Peniak, S. I., Peniak, P. S. 2013. *Arkheolohiia Zakarpattia: istoriia doslidzhennia*. Uzhhorod: Kraievyydy Karpat.
- Pletneva, S. A. 1981. Saltovo-maiatskaia kultura. In: Pletneva, S. A. (ed.). *Stepi Evrazii v epokhu srednevekovia*. Arkheologiia SSSR v 20 t. Moskva: Nauka, s. 62-75.
- Pletneva, S. A. 1989. *Na slaviano-khazarskom pograniche: Dmitrievskii arkheologicheskii kompleks*. Moskva: Nauka.
- Prykhodniuk, O. M. 2001. *Stepove naselennia Ukrainy ta skhidni slov'iany (druga polovyna I tys. n. e.)*. Chernivtsi: Zeleny Bukovyna.

REFERENCES

- Aibabin, A. I. 1990. Khronologiia mogilnikov Kryma pozdnerimskogo i rannesrednevekovogo vremeni. *Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii*, I, s. 3-86, 175-241.
- Aibabin, A. I. 1999. *Etnicheskaia istoriia rannevizantiiskogo Kryma*. Sevastopol: DAR.
- Aibabin, A. I., Khairedinova, E. A. 2008. *Mogilnik u sela Luchistoe. Raskopki 1977, 1982—1984 godov*. 1. Simferopol, Kerch: ADEF-Ukraina.
- Aibabin, A. I., Khairedinova, E. A. 2014. *Mogilnik u sela Luchistoe. Raskopki 1984, 1986, 1991, 1993—1995 godov*. 2. Kiev: Maister Knig.
- Aibabin, A. I., Khairedinova, E. A. 2017. *Krymskie goty strany Dori (seredina III — VII v.)*. Simferopol: Antikva.
- Aibabin, A. I., Khairedinova, E. A. 2020. Novye komplekсы s priazhkoj tipa «Sirakuzy» iz mogilnika u s. Luchistoe. In: Oblomskii, A. M. (ed.). *Istoriia veshchei — istoriia i veshchi*. Ranneslavianskii mir, 20. Moskva: IA RAN, s. 27-35.
- Aibabin, A. I., Khairedinova, E. A. 2021. Pogrebeniia s naputstvennoi pishchei epokhi Velikogo pereseleniia narodov iz mogilnika u s. Luchistoe (Iugo-Zapadniy Krym). *Stratum plus*, 4, s. 79-123.
- Albegova, Z. Kh. 2001. Paleosotsiologiia alanskoi religii VII—IX vv. (po materialam amuletoy iz katakombnykh pogrebenii Severnogo Kavkaza i Srednego Dona). *Rossiiskaia arkheologiia*, 2, s. 83-96.
- Ambroz, A. K. 1973. Stremena i sedla rannego srednevekovia kak khronologicheskii pokazatel (IV—VIII vv.). *Sovetskaia arkheologiia*, 4, s. 81-98.
- Ambroz, A. K. 1989. *Khronologiia drevnostei Severnogo Kavkaza*. Moskva: Nauka.
- Aulikh, V. V. 1972. *Zymnivske horodyshche — slov'ianska pam'iatka VI—VII st. n. e. v Zakhidni Volyni*. Kyiv: Naukova dumka.
- Afanasev, G. E., Runich, A. P. 2001. *Mokraia Balka*. 1: Dnevnik raskopok. Moskva: Nauchnyi mir.
- Bazhin, M. I. 2018. Antropomorfaia bliakha iz mogilnika u sela Luchistoe: kontekst i analogii nakhodki. *Verkhnedonskoi arkheologicheskii sbornik*, 10, s. 148-151.

THREE-BEAM TRACERY BADGES FROM MARTYNIVKA HOARD: FUNCTIONS AND USE

The paper presents consider of the functional use of two three-beam openwork badges from the Martynivka hoard (fig. 1). There are two points of view on the functional use of these products: 1) horse trappings; 2) details of the belt.

An attempt is made to determine the range of possible analogies or prototypes of products. All analogies can be divided into two major groups: 1) on the general outlines; 2) on the «internal ornamentation».

The first group. An almost complete analogy to the products from the Martynivka hoard is the decoration from grave 1, vault 238 of the Luchiste cemetery in the Crimea (fig. 2) — the last quarter of the 7th century.

The other two analogies come from the Avar cemetery of Pécs-Köztemető, burial 45 (fig. 3), although they differ in greater finesse. This is the burial of a horse with trappings. A Kiss dates this area of the cemetery within the end of 6th — middle of 7th century.

More distant analogies are two finds (almost completely identical to each other) from the Luchiste cemetery, from vault 65, grave 2 — the second half of the 7th century (figs. 4—6) and vault 113 — the first half of the 7th century (fig. 8: 7). A similar badge depicting a man in the center comes from Cherkasy or Chyhyryn counties (fig. 8: 8). This find, together with products from Luchiste, on formal grounds belongs to type IV according to E. Garam. On the territory of the Avar Khanate, similar ornaments are known (figs. 7; 8: 9—12) — Tiszafüred, grave 166 and 262, Tiszaderzs, grave 14 and an accidental find from Hungary.

Second group. Prototypes or analogies for this group are determined by internal ornamentation. They can be found among the bronze belt openwork badges of a number of cemeteries of the Avar Khanate.

The first subgroup — badges with three rays departing from the central shamrock (fig. 8: 13). The second subgroup — badges with a triangle in the centre with three groups of double rays diverging from it in different directions (fig. 8: 14). The third subgroup — badges with a circle in the centre and three radial rays (fig. 8: 15).

So, in the second group you can find similar products, they are very diverse, differ in the design of interior decoration. There is a difference from the presence of eyelets. Although finds from Avar cemeteries sometimes have one eyelet.

In the Avars, the beginning of the existence of such products falls on the Early Avar period — the second half of 6th — early 7th century, although most of them in the Late Avar period — 8th century. E. Garam believes that these products appear in the Avars from the middle of the 7th century and continue to exist in the 8th century.

Thus, the three-beam openwork badges from the Martynivka hoard could have two uses: as details of a horse harness and details of belt ornaments of a woman's suit.

Keywords: Middle Dnieper, early middle ages, 6th—7th centuries, Martynivka hoard.

Одержано 15.05.2022

ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ Ярослав Володимирович, кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.
VOLODARETS-URBANOVICH Yaroslav, Ph. D., Researcher, the Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
ORCID: 0000-0003-1560-3608, e-mail: volodargrad@ukr.net, volodarets_urbanovych@iananu.org.ua.

Prikhodniuk, O. M., Shovkoplias, A. M., Olgovskaia, S. Ia., Struina, T. A. 1991. *Martynovskii klad. Materialy po arkheologii, istorii i etnografii Tavrii*, II, s. 72-92.

Rodinkova, V. E. 2020. Veshchevoi kompleks kladov «drevnostei antov» v materialnoi kulture rannesrednevekovo-go naseleniia Podneprovia. In *Sclavenia terra*, 3, s. 111-130.

Rybakov, B. A. 1953. Drevnie Rusy. *Sovetskaia arkheologia*, XVII, s. 23-104.

Skyba, A. V. 2016. *Poiasni nabory heraldychnoho styliu u slovian*. Kyiv.

Tishkin, A. A., Gorbunova, T. G. 2004. Metodika izucheniia snariazheniia verkhovogo konia epokhi rannego zheleza i srednevekoviia: Uchebno-metodicheskoe posobie. Barnaul: Altaiskii universitet.

Tkachev, A. A., Tkachev, Al. Al. 2021. Tiurkskoe pogrebenie v soprovozhdenii konei iz Verkhnego Priirtysia. *Vestnik arkheologii, antropologii i etnografii*, 3 (54), s. 107-118.

Khairedinova, E. A. 2016. Priazhki tipa «Sirakuzy» iz Kerchi. *Bosporskie issledovaniia*, XXXIII, s. 242-265.

Shcheglova, O. A. 2010. Taina «plishushchikh chelovechkov» i «sledy nevidannykh zverei». Antropo- i zoomorfnye izobrazheniia v ranneslavianskoi metaloplastike. In: Peskova, A. A., Shcheglova, O. A., Musin, A. E. (ed.). *Slaviano-russkoe iuvelirnoe delo i ego istoki. Materialy Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, posviashchennoi 100-letiiu so dnia rozhdeniia Gali Fedorovny Korzukhinoi (Sankt-Peterburg, 10—16 apreliia 2006 g.)*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, s. 146-171.

Balint, Cs. 1992. Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe. Das Grab von Üç Tepe (Sowj. Azerbajdzhan) und der beschlagverzierte Gürtel im 6. und 7. Jahrhundert. *Studien zur Archäologie der Awaren*, 4: *Awarenforschungen*, I, S. 309-496.

Balogh, C. 2018 (2019). «Eltüntek, mint az avarok...». *Avar kori temető Zamárdi-Rétiföldeken*. Budapest; Zamárdi.

Balogh, C. 2021. Kultúrlerin buluşması — en büyük ve en zengin avar mezarlipi olan zamárdi-rétiföldek (macaristan) işipinda erken orta çağ orta avrupa'sında avar-cermen kültürel ilişkileri ve kaynaşması. In: Akkaya, M. A., Beşalti, K. (eds.). *International archeology, art history and cultural heritage congress, November 13—14*. Adana, s. 16-33.

Bárdos, E. 1996. Az avarkori öntött bronz korongok viseleti szokásához a zamárdi avar temető alapján I. *Somogyi Múzeumok Közleményei*, 12, s. 47-106.

Bárdos, E., Garam, É. 2009. *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. I. Budapest.

Bárdos, E., Garam, É. 2014. *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. II. Budapest.

Bede, I., Langó, P. 2021. Un assemblage de mobilier caractéristique des premiers hongrois (Xe siècle) à Aspres-lès-Corps (Hautes-Alpes). *Cahiers LandArc*, 42, s. 1-12.

Curta, F. 2009. Neither Gothic, nor Slavic: bow fibulae of Werner's class II B. *Archaeologia Austriaca*, 93, s. 45-77.

Garam, É. 1977. Spätawarenzeitliche durchbrochene bronzescheiben. *Acta Archaeologica*, XXXII, S. 161-180.

Garam, É. 1995. *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Budapest.

Garam, É. 2011. Az avar kori nók csüngős övű viselete a 6—8. században. *Archaeologiai Értesítő*, 136, s. 63-93.

Hampel, J. 1905. *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Braunschweig: F. Vieweg und sohn.

Kiss, A. 1977. *Avar cemeteries in county Baranya*. Cemeteries of the Avar period (567—829) in Hungary, 2. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kovrig, I. 1975. The Tiszaderzs Cemetery. *Avar Finds in the National Mueum*, I, s. 210-239.

Rudnicki, M. 2009—2010. Ażurowa tarczka z Kielar. Przyczynek do badań nad dalekosieżnymi powiązaniem grupy olsztyńskiej. *Światowit*, VIII (XLIX), B, p. 119-137.

Rudnicki, M. 2019. *The Olsztyn group in the Early Medieval Archaeology of the Baltic region: The Cemetery at Leszki*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450—1450, 52. Gale: Cengage Learning.

Pekarskaja, L. V., Kidd, D. 1994. *Der Silberschatz von Martynovka (Ukraine) aus dem 6. und 7. Jahrhundert*. Innsbruck.

Zábojník, J. 2010. Zur problematik der zierscheiben des frühen mittelalters. *Terra Barbarica Monumenta archaeologica barbarica, Series Gemina*, II, S. 497-505.